

Előszó

author: Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József, Tamás Ábel

„Előszó. A filológia mint kulturális gyakorlat” = *Metafilológia 1.*, szerk. DÉRI Balázs – KELEMEN Pál – KRUPP József – TAMÁS Ábel, Ráció Kiadó, Budapest, 2011, 9–44.

Előszó

A filológia mint kulturális gyakorlat

A *Filológia* sorozat második darabjaként egy kétkötetesre tervezett szöveggyűjtemény első felét vehetik a kezükbe mindazok, akik valamilyen módon érdekeltek a filológia jelenének és jövőbeli lehetőségeinek a kutatásában. A kötetbe felvett írások annak a nézőpontnak a kialakításához járulhatnak hozzá, amelyben a filológia olyan műveletek történetileg változó együtteseként jelenik meg, amely műveleteket írásos dokumentumokon és dokumentumokkal végeznek tudományos és nem tudományos környezetben. Ez a nézőpont a régebb óta meghonosodott, hagyományosan a filológiára mint tudományágra vonatkozó tudománytörténeti érdeklődést kívánja kiegészíteni és módosítani.

A szerkesztőket az utóbbi években a közvetlenül a filológiai tevékenységre és annak egyes műveleteire vonatkozó nemzetközi érdeklődés készítette arra, hogy a maguk módján fogalmazzák újra a „filológiai kérdést”.¹ Ez a „filológiai kérdés” egyszerre irányul a filológia eddigi – főleg a tudományági elhatárolásban érdekelt – meghatározásaira, és arra, hogy mennyiben lehetséges a filológiai tevékenységet a technikai médiumok uralta kulturális-tudományos környezet összefüggésében újragondolni.

¹ A „filológiai kérdéshez” mint a mai metafilológiai kérdezésmód elsődleges tárgyához lásd az alábbi, klasszika-filológiai kezdeményezésű friss tanulmánykötetet: *Was ist eine philologische Frage? Beiträge zur Erkundung einer theoretischen Einstellung*, szerk. Jürgen Paul SCHWINDT, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2009. E kötet kérdésirányaihoz csatlakozik az a német nyelvű tanulmánykötet (*Kulturtechnik Philologie. Zur Theorie des Umgangs mit Texten*, szerk. KELEMEN Pál – KULCSÁR SZABÓ Ernő – TAMÁS Ábel, Winter, Heidelberg, 2011 [Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften, 131]), amelynek tartalma részleges átfedésben áll sorozatunk első kötetével (*Filológia – Interpretáció – Média-történet*, szerk. KELEMEN Pál – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – SIMON Attila – TVERDOTA György, Ráció, Budapest, 2009), és szintén a „filológiai kérdés” foglalkoztatja egy modern filológiai szövegeket közlő kötet szerkesztőit is az általuk jegyzett előszóban. Vö. Kai BREMER – Uwe WIRTH, „Die philologische Frage. Kulturwissenschaftliche Perspektiven auf die Theoriegeschichte der Philologie” = *Texte zur modernen Philologie*, szerk. Kai BREMER – Uwe WIRTH, Reclam, Stuttgart, 2010, 7–48.

Megítélésünk szerint annál is sürgetőbb erre a kérdésre érvényes válaszokkal szolgálni, mert Hans Ulrich Gumbrecht szóhasználatával élve a „hiperkommunikáció” korában egyre inkább úgy tűnik, hogy maguk az elektronikus médiumok végzik el azokat a feladatokat, amelyeket az alexandriai filológiával kezdődően hagyományosan emberek végeztek. Ma már az emberi szemnek láthatatlan elektronikus pályákon, automatizáltan történik az írásos dokumentumok gyűjtése, megőrzése és feldolgozása.² Az olyan elnevezések pedig, mint például a *digital humanities*, a *digital literary studies*, a *digital textual scholarship*, a *digital philology* vagy *ePhilology*,³ mind azt tükrözik, hogy a kultúratudományos fordulatot végrehajtó bölcsészeti- és filológiai tudományok nem egyszerűen azzal vetnek számot, hogy a kultúra technikai médiumok által meghatározott és e médiumokon keresztül termelődik újra. Ezek az elnevezések, értő használóik kezén, azt a számvetést is magukban foglalják, hogy maga a kultúrát így leírni vagy megérteni szándékozó tudomány is – Max Webert parafrázálva – az általa használt technológiák maga szötte hálójában függő társadalmi gyakorlat.

Ez a kötet – a tervezett második felével együtt – ugyanakkor nem elsősorban a digitális technológiák és a filológia kapcsolatára összpontosít. Azt a tágabb területen játszódó filológiai önreflexiót kívánja bemutatni, amelynek csak egy szeletét adják a digitális környezetben végrehajtott szövegfeldolgozás problémái. A teljesség igénye nélkül azokba a filológiaelméletekbe és -koncepciókba kíván – a magyarul e témakörben már hozzáférhető írásokra utalva – betekintést nyújtani, amelyek az 1980-as évek

² Hans Ulrich GUMBRECHT, *Unsere breite Gegenwart*, ford. Frank BORN, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2010, 68–69.

³ Ezekről áttekintést adnak többek közt: A *Companion to Digital Humanities*, szerk. Susan SCHREIBMAN – Ray SIEMENS – John UNSWORTH, Blackwell, Oxford, 2004 (<http://www.digitalhumanities.org/companion>); A *Companion to Digital Literary Studies*, szerk. Ray SIEMENS – Susan SCHREIBMAN, Blackwell, Oxford, 2007 (<http://www.digitalhumanities.org/companionDLS>); *Implementing New Knowledge Environments 1* (2009/1) (<http://journals.uvic.ca/index.php/INKE>); *The Marriage of Mercury and Philology. Problems and Outcomes in Digital Philology* (<http://www.nesc.ac.uk/es/events/854>); *Forum Computerphilologie*, szerk. Georg BRAUNGART – Peter GENDOLLA – Fotis JANNIDIS (<http://www.computerphilologie.de>); *ELTE Informatikai irodalomtudomány* (<http://irodalom.elte.hu> és <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop>); a klasszika-filológia területéről, jelentős magyar részvétellel: <http://www.archimedes-palimpsest.org>.

közepétől-végétől egyrészt a posztstrukturalista elméletek, másrészt az ún. nyelv- és szövegtechnológiai kutatási irányok felől érkezett kihívásokra adott válaszként fogalmazódtak meg az írásos dokumentumokkal foglalkozó tudományokban. Ezek a kihívások a filológiai tudományok teljes egészét érintették: az alapfogalmakat, az alapvető filológiai műfajokat, a filológiai tevékenységek tárgyait, az írásos dokumentumokon végzett műveletek meghatározásait, és mindennek kapcsán főleg a tudományági önmeghatározási gyakorlatokat. Az itt egybegyűjtött írások annak a kibontakozó filológiai önreflexiónak egy-egy példáját vagy állomását adják, amelynek eredményeképpen egyre bizonyosabbá vált, hogy nem lehet meghaladni a filológiai tudományok 19. századból magukkal hozott megoldatlan kérdéseit, ha a filológiai tevékenységet továbbra is mintegy felülnézetből, a tudományok éppen adott rendszerében elfoglalt tudományági helye felől határozzuk meg. Ha így tennénk, akkor a filológiához továbbra is úgy közelítenénk, mint olyan helyhez, amelyet a tudományok éppen adott rendszerében nem tölthetnek be más tudományágak. Ekkor azonban, David C. Greetham kifejezésével élve, tovább működtetnénk azt a „territoriális metaforát”, amely a tudománytörténeti érdeklődést sokáig meghatározta.⁴ Ez azt jelenti, hogy hagyományosan vagy egy horizontális határhúzással különítették el a filológiát (vagy éppen az elméletet) mint megalapozó tudományt a többi tudományágtól, vagy vertikális határhúzásokkal különítették el a különböző (nemzeti) filológiákat egymástól. Ennek az eljárásnak a ma már több eredménnyel kecsegtetőbb alternatívája az volna, ha úgymond alulnézetből, közvetlenül a filológiai tevékenység során végzett műveletek szintjén határoznánk meg, hogy mi az az egyes tudományos gyakorlatokban, ami „filológiai”. De megfogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy egy mindenfajta tudományági határhúzás és megkülönböztetés *előtti* tartományban azonosítjuk a tevékenységként felfogott filológia műveleteit, amelyek jónéhány tudományág gyakorlatát átszövik. E szöveggyűjteményben – a szerkesztők diszciplináris alaplásától sem függetlenül – elsősorban a klasszika-filológia, a medievisztika és a modern filológiák territóriumai közti számtalan átjárási lehetőség némelyikét igyekeztünk felmutatni.

⁴ David C. GREETHAM, *Theories of the Text*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1999, 1–25.

A filológiai tudományoknak az említett kihívásokra adott sokféle válaszában – amelyek közül némelyikre alább részletesebben kitérünk – annyi első pillantásra is közösnek látszik, hogy úgy fordulnak tárgyük felé, hogy nem emelik ki azokból a kulturális közegekből, amelyekbe az be van ágyazva. Tárgyukat inkább különböző kulturális gyakorlatok valamiféle metszéspontjaként kívánják láttatni, bármiként határozzák is meg, amivel foglalkoznak: dokumentumként, könyvként, írásként, textúráként, szöveggként stb. Mindeközben elmondható, hogy a leginkább előremutató változataikban ezek a válaszok nem abban érdekeltek, hogy tárgyük újra felfedezett pozitívítását a tárgyükhoz fűződő viszonyuk diszkurzív mozzanatai fölé rendeljék. Tehát nem abban, hogy valamiféle vélt vagy valós hermeneutikai fölényt mintegy ellensúlyozandó, egyfajta visszalendülő ingaként, a diszkurzív mozzanatok rendeltetését valamiféle nem diszkurzív kulturális működésben vagy termelésben határozzák meg, vagy más megfogalmazásban, azok tulajdonképpeni létét valami nem hermeneutikaiban lássák beteljesülni. Inkább az volna a tétje az ilyen válaszoknak, hogy az írásos dokumentumok előállításában, helyreállításában, forgalmazásában és értelmezésében a diszkurzív és nem diszkurzív mozzanatok kölcsönös feltételezettségükben láttassák, tágabb értelemben pedig felmutassák a bennük rejlő humán (nyelvi) teljesítmény és a kulturális termelés emberen túli (anyagi) ökonómiájának összefonódását.

A kérdésirányok gyökeres változására érzékletes példával szolgálhatnak az „alkalmazás” fogalmának különböző használatai a humán tudományokban, különös tekintettel a filológiai tudományokra. Amikor Gadamer az *Igazság és módszer*-ben a teológiai és jogi hermeneutikai hagyományra visszanyúlva az *applicatio* mozzanatának a megértésben betöltött központi szerepe mellett érvel,⁵ akkor azt éppen a filológia és a történetírás közötti látszatkülönbségek megszüntetésének és a köztük levő valódi hasonlóságok felmutatásának igényével teszi. Minden bizonynyal a 19. századi – talán leginkább George Eliot *Middlemarch* című regényének Mr. Casaubonjával illusztrálható – vulgárpozitivistá filológia

⁵ Egy későbbi írásában az alkalmazást a megértés „valódi magjának” nevezi. Vö. Hans-Georg GADAMER, „Hermeneutik als theoretische und praktische Aufgabe” = *Uő, Gesammelte Werke*, II., Mohr, Tübingen, 1999, 312.

gyakorlata lebeg a szeme előtt, amikor feladatának tekinti, hogy a filológus „emlékezetébe idézze” az alkalmazás problémáját. Érvelése szerint az alkalmazás mozzanatának megléte vagy nem léte a filológusi, illetve a történetírói gyakorlatban csupán látszatkülönbség. A filológus ugyan mintaszerű szövegekkel foglalkozik, de ez nem pusztán formai értelemben vett mintaszerűség, hanem tartalmi értelemben vett is. Éppen ezért a szövegekkel való foglalatosságnak szükségszerű részét képezi a saját értelmező helyzetre vonatkoztatás, ha pedig ez így van, akkor mindez az előzetes értés működését feltételezi, aminek viszont egyenes következménye, hogy a filológusi munkában is a megértés valódi eseményével számolhatunk. Ami Gadamer szerint összeköti a filológiát és a történetírást, az pontosan a mindkettőben meglevő *applicatio* mozzanata. A megtalálni vélt közös hermeneutikai alap azonban eltűnéssel fenyeget mindenfajta különbséget filológia és történetírás között. A történész megértés „valamiféle, nagy arányokban folytatott filológiának” bizonyul, sőt maga a történelem is egy „nagy” „szövegnek”. Ebbe a metaforikába illeszkedik a filológus munkájáról adott leírás is, mely szerint a filológus – akár csak a történész – „űgyszólván továbbszövi az eredet és a hagyomány nagy szövetét, amely valamennyiünket hordoz”. Ami a filológusi és történetírói munkában valóban közös, az tehát nem más, mint hogy mindkettőben a megértés eseménye megy végbe, ha pedig ez így van, akkor összetartozásokat a nyelviségük, nyelvi jellegük alapozza meg, hiszen Gadamer-nél – a hermeneutika ontológiai fordulatának következtében – a nyelv lesz az az „egyetemes közeg, amelyben maga a megértés végbemegy”.⁶ Gadamer-nél tehát az „alkalmazás” az értelmező saját jelenbeli helyzetére vonatkoztatás. A vonatkoztatni tudás feltétele, hogy a megértendő dolog és a megértő valamilyen alapon összetartozzon. Az alkalmazás mozzanatában ennek az összetartozásának a végső és megkerülhetetlen alapja, a megértő és megértendő összetartozásának végső záloga, a nyelviségük válik – a megértő számára persze kiszámíthatatlanul és ellenőrizhetetlenül – kifejezetté.

Hogy mit jelent az „alkalmazás” fogalma a *digital humanities* és a *digital philology* számára, épp ebből a hermeneutikai nézőpontból vilá-

⁶ Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI GÁBOR, Osiris, Budapest, 2003, 377–378, 376, 431.

gítható meg. Ugyanakkor ezzel a nézőponttal kontrasztba állítva lehet bemutatni a filológiáról való gondolkodásnak azt az útját is, amelyet az ebben – és majd a következő – kötetben közölt szövegek mérföldköveként jelölnek. Amikor a *digital humanities* kapcsán arról van szó, hogy az „alkalmazás éppolyan fontos, mint az elmélet”, akkor az „alkalmazás” (*application*) számítógépes alkalmazásként, illetve számítástechnikai „szerszámként” értendő. Ez a „szerszám” azonban „tisztá és közvetlen kapcsolatban áll” a humántudósok „interpretációs stratégiáival”. Az így felfogott szerszám teszi lehetővé „azoknak az eredeti leleteknek a felfedezését, amelyek ezeken az interpretációs stratégiákon alapulnak”.⁷ Az alkalmazás tehát ebben az értelemben nem olyan szerszám, amely egy eleve meglevő probléma megoldásában segít. Az „interpretációs stratégiák” (előzetes értés) és a „szerszám” (értelmező műveletek halmaza) közötti „tisztá és közvetlen kapcsolat” oda-vissza játékot feltételez. A hermeneutikai *applicatio* működéséhez hasonlóan a számítástechnikai alkalmazás is magában foglalja a feldolgozás kiszámíthatatlanságának mozzanatát, hiszen a feldolgozás általa biztosított műveletei éppúgy képesek idegenséget előállítani, mint ahogy a dolog képes a nyelvi megmutatkozás paradigmájában a maga idegenségében megjelenni. A megértendő és a megértő (felhasználó) közötti összetartozás (a megértés eseményébe való kölcsönös bevontság) alapja itt nem a nyelviség, hanem a felhasználó embert is magába foglaló technológiai környezet. A megértendő kiszámíthatatlan megjelenségének (a megértés applikációra épülő eseményének) pedig

⁷ Susan SCHREIBMAN – Ray SIEMENS – John UNSWORTH, „The Digital Humanities and Humanities Computing: An Introduction” = *A Companion to Digital Humanities*, xxv. Itt kell megemlíteni, hogy a „humanities computing” területén belül artikulált vélemény minden valószínűség szerint a Gilbert Ryle-i gondolatra vezethető vissza, aki a szellemi és fizikai elkülöníthetlenségének analitikus bizonyításakor azt a tévhitet igyekszik felszámolni, hogy a formalizált „tudni, hogyan” kizárja az addig a „tudni, hogy mi”-hez rendelt „alkalmazás” mozzanatát. Ezzel Ryle nyitotta meg az utat az „alkalmazás” és a formalizált (deszemantizált) eljárások között fennálló „közvetlen” kapcsolat kutatása számára. (Vö. Gilbert RYLE, *A szellem fogalma*, ford. ALTRICHTER Ferenc, Osiris, Budapest, 1999, 36–41.) Ez a kezdeményezés lesz annak az ún. „kulturtechnikai” kutatási iránynak is az egyik fő mozgatórugója (Vö. Sybille KRÄMER – Horst BREDEKAMP, „Kultur, Technik, Kulturtechnik. Wider die Diskursivierung der Kultur” = *Bild, Schrift, Zahl*, szerk. Sybille KRÄMER – Horst BREDEKAMP, Fink, München, 2003, 11–22), amely új távlatot adhat a filológia kulturtechnikaként, azaz formalizált társadalmi gyakorlatként való leírásához.

nem a nyelv lesz az „univerzális médiuma”, hanem az a technikai médium és tágabb értelemben az az anyagi kultúra szféráját alkotó mediális-intézményes környezet, amelyben a feldolgozás műveleteit végzik. Az „alkalmazás” humántudományi használatban végbement jelentésbővülése azt jelzi, hogy egy eredendően hermeneutikai kérdés átfordíthatóvá válik egy másik, médiatechnikai kérdésbe. Ezzel együtt megnyílik a lehetőség, hogy a megértendő és a megértő összetartozásának alapját – amely a gadameri hermeneutika szerint az applikáció mozzanatában fejeződik ki a megértés eseménye során –, és vele együtt a megértés applikatív mozzanatát immár ne a nyelviségben, hanem valami, a nyelviség számára külsőlegesben, az intézményes-technikai környezetben keressük. Ha a kultúratudományi fordulat ösztönzésére számot vetünk azzal, hogy maga a jelen is – amelyre a megértendőt vonatkoztatjuk és amelyben ez a vonatkoztatás végbemegy – a nyelviség számára külsőleges tényezők által, intézményes-technikai úton „előállított”, akkor azt mondhatjuk, hogy a hermeneutikai értelemben vett alkalmazás a nyelviség egyfajta bensőségeségében megy végbe. Innen nézve azt mondhatjuk, hogy a „nyelvi fordulat” egyfelől láthatóvá és az „alkalmazás” fogalmában megragadhatóvá tette mindazt, amelyet újabban a technológiai környezetben és annak teljesítményeként felismerni vélünk, másfelől ez a fordulat jelölte meg a nyelv működésmódját modellként a technológiai környezet minden applikatív működése számára. Ezzel viszont a nyelvi fordulat az általános mediatizáltság tapasztalatára adott csupán egyfajta történeti választéknak mutatkozik meg.

A filológiai önreflexió fent említett útján, amely a filológiát egyre kevésbé a megértés nyelvi eseménye felől gondolta el – amely elgondolás oda vezetett, hogy fel is számolódott a különbség filológia és történetírás között –, hanem egyre inkább az intézményes és technológiai környezetben végzett műveletek halmazaként, azaz társadalmi gyakorlatként, kitüntetett pont volt az 1980–1990-es évek fordulójára. A filológiai munkát ért kihívásokra – a posztstrukturalista elméletekre és a nyelvtechnológiai kutatásokra – adott válaszok, amelyekben megfogalmazódtak a filológiai tudományok önreflexiói, ekkorra érték el azt a kritikus tömeget, amely visszavonhatatlanná tette, hogy a filológusok új távlatokba helyezték a szövegekkel és szövegeken végzett műveleteiket.

Mindezt úgy is megfogalmazhatnánk – és innen származik szöveggyűjteményünk címe is –, hogy a filológia, bizonyos mértékben és nézetben, „metafilológiává” vált,⁸ a *meta*- prefixum mindkét, eredeti és episztemológiai értelmében is: *túllépés* a filológián mint a szöveges dokumentumoknak a szöveg hagyományozódás által okozott „rárakódásoktól” való megtisztításának módszertanán és technológiáján egy olyan filológia felé, amely magában foglalja a saját kategóriájára való *reflexiót* is, tehát önmagát is történeti képződményként veszi szemügyre, és műveleteinek végrehajtása közben tudatosítja e műveletek anyagszerű és diszkurzív feltételezhetőségét, illetve saját magát is saját kitüntetett tárgyává teszi.

A metafilológia értelmében vett filológia – amely tehát immár nem annyira „a filológia filozófiájaként”,⁹ mint inkább „a filológia filológiájaként” fogható fel – ennek következtében egy olyan diszciplínaként képzelhető el, amely a szöveges dokumentumokkal való foglalkozás (*Umgang*) során¹⁰ láthatóvá teszi és reflektálja azokat a tényezőket, amelyek e dokumentumokban már eleve „filológiaiak”, illetve amelyek saját műveleteinek operatív irányait meghatározzák. Különösen jól belátható min-

⁸ A szó eddigi használatához vö. Pascale HUMMEL, „Hammer Philology, or How to (Meta)philologize with a Hammer” = *Metaphilology. Histories and Languages of Philology*, szerk. Pascale HUMMEL, Philologicum, Paris, 2009, 309–311. Itt kell megemlítenünk, hogy Ziolkowski egy kettős recenzióban Hans Ulrich Gumbrecht *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship* (University of Illinois Press, Urbana-Chicago, 2003) című könyvének műfaji megnevezésére használja a szót, mindenestre, olyan, a recenzens értéktételeit jól tükröző, vélt vagy valós szinonimák társaságában, mint „parafileológia”, „hypofileológia” és „pseudofileológia”. Vö. Jan M. ZIOLKOWSKI, „Metaphilology”, *Journal of English and Germanic Philology* 104 (2005/2), 258. Gumbrechtnek a filológiáról szóló diskurzust megjelenése óta meghatározó könyve egyébiránt a filológiai tevékenységeket (kiadás, kommentálás, töredékek elrendezése stb.) tekinti át, amennyiben egyes fejezetei eredetileg az *Aporemata*-sorozat filológiatörténeti és -elméleti tanulmányköteteként utószavaiként íródtak (*Aporemata. Kritische Studien zur Philologiegeschichte*, I–VI., szerk. Glenn W. MOST, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997–2002).

⁹ Vö. Andreas ARNDT, „A filológia filozófiája. Történeti-kritikai megjegyzések a szövegkiadások filozófiai megközelítéséhez”, ford. LABÁDI Gergely, *Helikon* 46 (2000/4), 522–540.

¹⁰ A filológia mint a szövegekkel való tudományos *Umgang* (‘foglalatosság, bánásmód, érintkezés, körüljárás’) materiális konnotációkat sugalló metaforája Gumbrecht fent említett művének német címében jelenik meg hangsúlyosan: Hans Ulrich GUMBRECHT, *Die Macht der Philologie. Über einen verborgenen Impuls im wissenschaftlichen Umgang mit Texten*, ford. Joachim SCHULTE, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003.

dez a klasszika-filológia irányából, ha például az alexandriai könyvtára, a Mouseionra gondolunk, ahol a filológia mint tudomány – az írás szelleméből – elsőként megszületett,¹¹ s ahol a múlt múltként való szemügyre vételének, a szöveges dokumentumok olvashatóvá tételének, javításának, kommentálásának és klasszifikációjának az igénye, illetve általában a centralizálás, rögzítés, tisztítás és archiválás mozzanata egy olyan univerzális „katalógus” eszméjének létrehozásával járt együtt, amely magában az irodalmi produkcióban is felfedezte – és természetesen felerősítette – azt, amit az imént „filológiaiként” neveztünk meg. Ilyen például a műfajiság kényszere, amely a szöveges dokumentumot már az alkotás első pillanatától egy eleve adott filológiai műveleti térben helyezi el, s mintegy eleve a szöveg- és értelemgondozási tevékenység¹² számára – vagy akár, radikálisabb megfogalmazásban, ennek révén – állítja elő. De gondolhatunk az intertextualitás – mint filológiai és olvasási gyakorlat – kényszerére is, amely a szöveges dokumentumok lexikográfiai, mitográfiai stb. feldolgozása folytán minden szóhoz és névhez eleve hozzárendeli (afféle „analóg hiperlink” formájában) a párhuzamos előfordulásokat, s amely lehetetlenné teszi, hogy az írásra ne mindig is idézőként kerüljön sor. Ez állhat annak hátterében is, hogy az alexandriai „filológiai irodalom” hagyomány- és varianciatudatának bővületében élő Augustus-kori római költő, Ovidius számára a „filológiai” éppen a költői alkotás alapmozzanataként tűnt fel, amikor például Byblis történetének nevezetes írásjelenetében az írottással többszörösen, nevében is összefüggésbe hozott női alak, levelét írva, az alapvető szövegkiadói műveleteket hajtja végre, az írásnak a filológiáitól való elválaszthatatlanságát – másként fogalmazva, az „originális” alkotásnak a törlés, módosítás, értékelés szöveggondozói mozzanataival való összefonódottságát – demonstrálva: „ír, s eltörli megint; változtat, helybenhagy, elvet” (*et notat et delet, mutat*

¹¹ Az alexandriai filológia kulturális feltételrendszeréhez és történeti teljesítményéhez lásd Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HÍDAS Zoltán, Atlantisz, Budapest, 1999, 270–273; RITOÓK Zsigmond, „Az ókortudomány fogalmának változásai” = *Bevezetés az ókortudományba*, I., szerk. HAVAS László, Kossuth, Debrecen, 1998, 7–35, itt 8–12.

¹² Szöveg- és értelemgondozás kérdéséhez a kánon és cenzúra kontextusában lásd Aleida ASSMANN – Jan ASSMANN, „Kánon és cenzúra”, ford. V. HORVÁTH Károly = *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. ROHONYI Zoltán, Osiris, Budapest, 2001, 87–107. A gyűjtemény többi tanulmánya is releváns filológiatörténeti belátásokkal szolgál.

culpatque probatque).¹³ Az alexandriai paradigmának a filológiai tudat kialakításában játszott meghatározó szerepéről értekeznek kötetünkben olvasható tanulmányában Heinz Schlaffer, klasszika-filológiai és germanisztikai tanulságokat is érvényesítve.

A filológiai tudományokban az 1980–1990-es évek fordulóján tehát felerősödött az igény, hogy új szerepfelfogásokkal lépjenek elő abban a tudományos és társadalmi környezetben, amelyre – talán csak jobb híján, de – a legkülönbözőbb perspektívákból lehet azt mondani, hogy valami (történelem, modernség, kolonializmus, elmélet, filológia stb.) „utáni” időszak.¹⁴ Ennek az igénynek lényegi eleme – vagy ahogy Gadamer fogalmazott az applikáció és megértés viszonylatában: „valódi magja” –, hogy a filológiai tudományok új utakat keressenek saját történeteik újraírásaihoz, sőt saját történetírásaik történeteinek újraírásaihoz. Az önreflexiónak ez a magja az, amelyet a klasszika-filológus Pascale Hummel a maga részéről „metafilológiának” nevezett. Hogy ennek a tudománytörténeti alapú önreflexiónak a filológiai tudományok közti koherencia megtartását kellene szolgálnia,¹⁵ tudományarcheológiai nézőpontból legalábbis kétséges. Jelen vállalkozás inkább annak a számtalan történetnek a megírásában kíván szerepet vállalni, amelyek éppen arról szólnak, hogyan teremtik meg a különböző filológiai diskurzusok a maguk tárgyát és eljárásait, és mennyiben képesek kapcsolódni más kulturális gyakorlatok másképp megképződő formalizált együtteseihez, legyenek azok tudományos intézményesültek, vagy sem.

A közös eredet rokonítja például az 1990-es évek „új filológiájával” azt a kultúratudományi irányzatot, amely szintén ekkor bontakozott ki a „kultúra mint szöveg” mottója alatt. Ez az irányzat is a „szöveganalógiát”¹⁶

¹³ OVIDIUS, *Metamorphoses*, 9,524, ford. DEVECSERI GÁBOR.

¹⁴ Michelle R. Warren például a „poszt”-környezetben magát újradefiniálni képes filológiára használja a „posztfilológia” kifejezést. Vö. Michelle R. WARREN, „Post-philology” = *Postcolonial Moves. Medieval Trough Modern*, szerk. Patricia Clare INGHAM – Michelle R. WARREN, Palgrave Macmillan, New York, 2003, 19–46.

¹⁵ „Nem más forog kockán, mint klasszika-filológusi hivatásunk koherenciája ebben a kortársi, nagyon is posztklasszikus világban.” Pascale HUMMEL, „History of History of Philology. Goals and Limits of an Inquiry” = *Metaphilology*, 24.

¹⁶ Clifford GEERTZ, „Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása”, ford. KOVÁCS ÉVA = Uő, *Az értelmezés hatalma*, Osiris, Budapest, 2001, 304–323, itt 319; Doris BACHMAN-MEDICK, „Einleitung” = *Kultur als Text. Die anthropologische*

az etnográfiai leírás lehetséges modelljeként bemutató amerikai antropológus, Clifford Geertz kibővített szövegfogalmára és szemiotikai kultúrafogalmára épített. Miközben – és éppen azáltal, hogy – nem tesz lényegi különbséget a kultúra olvashatósága és értelmezhetősége között, kitüntetett helyet biztosít a filológiának a „különálló tudományok hibridizálásaként” értett kultúratudományban: a „filológiai kompetencia” szerinte annak alapvető képessége lenne, hogy a kultúra értelmezője (újra)felismerje a kultúra modelljeként szolgáló (absztrakt) szövegiség és a különböző (konkrét) kulturális jelenségek közötti kapcsolatot.¹⁷

Az említett „új filológia”, amely szintén határozott irányt vett a *Speculum* folyóirat elhíresült 1990-es *New Philology* című száma óta, és amely bizonyos módon szintén Geertztől eredezteti magát, „materiális filológiaként”¹⁸ igyekszik megmutatkozni. A kéziratos irodalommal mint az anyagi kultúra termékeivel való foglalatosság során, elsősorban a barthes-i és foucault-i belátások nyomán vonta kétségbe a romantika utáni szerző-, szöveg- és műfogalom alkalmazhatóságát a medievisztikában, és tette problémává a (kritikai) szövegkiadások addigi gyakorlatát. A szövegkiadások gyakorlatának modernista ideológiája¹⁹ ugyanis reflektálatlanul épített ezekre az intézményes filológiával kéz a kézben kialakult alapfogalmakra, miközben igyekezett kibújni a saját médiumának teljesítőképességére vonatkozó reflexió alól. Ennek az irányzatnak egyes dokumentumai magyarul is olvashatók,²⁰ a jelen kötetben Bernard Cer-

Wende in der Literaturwissenschaft, szerk. Doris BACHMAN-MEDICK, Fischer, Frankfurt am Main, 1996.

¹⁷ Doris BACHMANN-MEDICK, „Kultur als Text? Literatur- und Kulturwissenschaften jenseits des Textmodells” = *Kulturwissenschaftliche Literaturwissenschaft. Disziplinäre Ansätze – Theoretische Positionen – Transdisziplinäre Perspektiven*, szerk. Ansgar NÜNNING – Roy SOMMER, Gunter Narr, Tübingen, 2004, 147–159, itt 156.

¹⁸ Vö. Stephen G. NICHOLS, „Why Material Philology? Some Thoughts”, *Philologie als Textwissenschaft. Alte und Neue Horizonte. Zeitschrift für Deutsche Philologie, Sonderheft*, 116 (1997), 10–30.

¹⁹ Ehhez vö. pl. GREETHAM, „Editorial and Critical Theory. From Modernism to Postmodernism” = *Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities*, szerk. George BORNSTEIN – Ralph G. WILLIAMS, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1993, 9–28, valamint újabban Uő, „Romancing the Text, Medievalizing the Book” = *The Pleasures of Contamination*, Indiana University Press, Bloomington, 2010, 246–266; Uő, „The Philosophical Discourse of [Textuality]?” = *Uo.*, 267–283.

²⁰ *Helikon* 46 (2000/4) ([Új] filológia). Lásd uo. a részletes bibliográfiát is. A *Speculum* számon kívüli további gyűjteményes kiadványok: *The New Medievalism*, szerk. Marina

quiglini azon könyvét közöljük teljes terjedelmében, amelyet sokan az új filológiai irányzat alapító szövegeként tartanak számon,²¹ noha maga az „új filológia” elnevezés is Geertzől ered.²²

Ezek a törekvések nemcsak egy újfajta filológiai módszertani javaslatot implicálnak tehát, hanem maguk is hozzájárulnak a metafilológiai munkához, amennyiben tudományarcheológiai értelemben láthatóvá teszik azokat az eszmetörténeti, mediális és kulturális keretfeltételeket, amelyek a filológia modern tudományát (értve ez alatt mindenekelőtt a „lachmanni” szövegkiadási elveket) a 19. században – természetesen nem előzmények nélkül – létrehozták. A nyomtatott könyvön, a szövegére vonatkozó jogokkal felruházott szerzőn, az esztétikai autonómián, valamint a modern (protestáns és felvilágosult) történeti tudaton alapuló filológiai diszciplína, amely a tökéletesség igényével megírt eredeti műegészéből indult ki, illetve ilyenek rekonstrukciójára törekedett, többnyire alkalmazható volt a klasszikus antikvitásból fennmaradt és továbbhagyományozott szövegekre, amelyek egy olyan irodalmi kultúra termékei voltak (természetesen Homéros jelentős és sokatmondó kivételével), amely sok szempontból diszkurzív eszközökkel előlegezte meg a könyvnyomtatás korát, ám – mint az „új filológusok” bebizonyították – alkalmatlannak bizonyult a szövegvariancia közegeiben működő, nem individuális szerzőfogalommal, és nem befejezett, lezárt szövegeszménnyel operáló középkori szövegburjánzás „kezelésére”. Ennek az inkompatibilitásnak a felfejtése révén az új filológia ahhoz járult hozzá, hogy a modern filológiai tudomány mint sajátos történeti feltételek, illetve módszertani hagyomány

S. BROWNLEE – KEVIN BROWNLEE – STEPHEN G. NICHOLS, Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1991; *Speaking Two Languages. Traditional Disciplines and Contemporary Theory in Medieval Studies*, State University of New York Press, Binghamton, 1991; *Toward a Synthesis? Essays on the New Philology*, szerk. Keith BUSBY, Rodopi, Amsterdam–Atlanta, 1993 (Faux titre, 68); *The Future of the Middle Ages*, szerk. William D. PADEN, The University Press of Florida, Gainesville, 1994; *The Past and Future of Medieval Studies*, szerk. John VAN ENGEL, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1994; *Alte und neue Philologie*, szerk. Martin-Dietrich GLESSGEN – Franz LEBSANFT, Niemeyer, Tübingen, 1997 (Beihefte zu Editio, 8).

²¹ Magyarul előzmény: Bernard CERQUIGLINI, „Szerzői variánsok és másolói variancia”, ford. FARKAS Ildikó, *Helikon* 35 (1989/3–4), 363–377.

²² GEERTZ, *I. m.*, 317. skk.

mányok terméke válhasson „metafilológiai” analízis tárgyává, valamint hogy egy kifejezetten változatokban élő szöveganyag felmutatásával a stabilizáltabb szerző- és szövegfogalmakkal dolgozó irodalmi kultúrák szöveges dokumentumainak kezelésével kapcsolatban is felvethetővé váljanak a szövegvarianciára, a textuális materialitásra, a szerző- és szövegfogalmak filológiai implikátumaira vonatkozó kérdések, amelyek a modern könyvnyomtatás korában született irodalmi művekkel kapcsolatban is radikalizálhatók, s amelyekből az újabb filológiai megközelítések képviselői, amint hamarosan látni fogjuk, természetesen le is vonták a megfelelő módszertani és teoretikus következtetéseket. Ami a klasszika-filológiát illeti, az új filológia természetesen mindenekelőtt a homérosi kérdés kapcsán hozott magával új ösztönzéseket. A „homérosi kérdés” vizsgálata mindazonáltal bizonyos értelemben az új filológia előzményének is tekinthető, amennyiben a szóbeliség és írásbeliség 20. századi kutatástörténetének összefüggésében – éppen antropológiai indíttatásra, a délszláv szóbeli költészet analógiájának bevonásával – a szóbeli *composition-in-performance* okozta eredendő homérosi szövegvariancia tudatosítása már az 1930-as években megkezdődött, mindenekelőtt Milman Parry és Albert Lord kutatásai nyomán.²³ Ám ennek szövegkiadói következtetéseit – az új filológiai indíttatástól sem függetlenül – csak napjainkban vonja le, méghozzá a digitális filológia eszköztárával az a „harvardi iskola”, amelynek vezető alakja, Gregory Nagy – akinek munkássága a Homéros-filológia módszertani kérdéseiről folyó heves viták összefüggésében értelmezendő – kötetünkben olvasható írása a homérosi szöveg többalakúságának történeti kérdéseit feszegeti.²⁴

Az 1980–1990-es évek fordulója nem csak Európában, hanem a tengeren túl is különleges helyet foglal el az angolszász filológiai tudományokon belül a szövegtudomány (*textual scholarship*) és a tőle nehezen elkü-

²³ A magyar nyelvű szakirodalomból a homérosi kérdés filológiai összefüggéseire mindenekelőtt lásd RITÓK Zsigmond, „A szóbeliségtől a szövegtörténetig” = *Uő, Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2009, 43–57, valamint a kötet Homéros-blokkjának további tanulmányait.

²⁴ A homérosi textuális többalakúság digitális filológiai kezeléséhez lásd a „Homer Multitext” projektet: http://chs.harvard.edu/chs/homer_multitext, erről magyarul lásd: PÉTI Miklós, „Rhapszódosz a világhálón? A *Homer Multitext Project*ről”, *Ókor* 10 (2011/4), 65–69.

löníthető könyvészet (*bibliography*) történetében.²⁵ A klasszika-filológia terén inkább előjelnek tekinthető az 1988-ban „Mi a filológia?” címmel rendezett konferencia és annak 1990-ben megjelent kötete,²⁶ a szövegtudomány-könyvészet páros esetében – amelynek ekkortájt nyilvánvalóvá váló irányváltása szintén nem volt független a geertzi interpretatív antropológia belátásaitól – viszont több fontos esemény is említhető. Egyfelől az 1989-ben, Austinban „New Directions in Textual Studies” címmel, másfelől az 1991-ben Ann Arborban „Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities” címmel rendezett konferenciák, ez utóbbi anyagából közöljük James E. G. Zetzel írását.²⁷ W. Speed Hill visszatekintő értékelésében ugyan az 1989-es tanácskozást jelöli ki fordulópontnak az angolszász szövegtudomány történetében, de az 1991-es év ugyanennyire válhatna jelképes évszámmá, hiszen az ez évben rendezett konferencián hangzott el Jerome J. McGann ebben az összefüggésben elhíresült mondanása – egyébként egy közkedvelt angol mondás –, mely szerint az alapszöveg-kiadás (*copy-text editing*) „kihalt, mint a dodó”.²⁸ Ebben az évben jelent meg az 1980-as években végzett munkáját talán legtömörebben összefoglaló *The Textual Condition* című könyve is, amelyből a jelen kiadás is közöl két fejezetet. Persze nem szabad elfelejtenünk arról az egyáltalán nem mellékes tényről sem, hogy 1991-ben távozik az élők sorából Fredson Bowers, az a szövegtudós, aki a brit reneszánsz-kutató Sir Walter Wilson Greg először 1949-ben bemutatott szövegkiadási doktrínáit²⁹ nagy sikerrel honosította meg az Egyesült Államokban. (Ezért is beszélhetünk a nagyjából 1950–1990 közöttre eső időszakról az angolszász szövegtudományban mint Greg–Bowers-korszakról.) Bowers nevéhez fűződik a „Bibliographical Society of the University of Virginia”-nak, és a társaság

²⁵ A német kiadástudomány (*Editionswissenschaft*) és az angol könyvészet (*bibliography*) között az 1990-es években felerősödő közvetítés egyik dokumentuma: *Contemporary German Editorial Theory*, szerk. Hans Walter GABLER – George BORNSTEIN – Gillian Borland PIERCE, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995.

²⁶ Jan M. ZIOLKOWSKI, „What is Philology?”, *Comparative Literary Studies*, 27 (1990/1), újrakiadása: Uő, *On Philology*, Penn State Press, University Park, 1990.

²⁷ Előbbi anyaga megjelent itt: *New Directions in Textual Studies. The Library Chronicle of the University of Texas at Austin* 20 (1990/1–2), különszám. Utóbbi anyaga megjelent itt: *Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities*.

²⁸ Vö. W. Speed HILL, „Presidential Address: From »An Age of Editing« to a »Paradigm Shift«. An Editorial Retrospect”, *Text* 16 (2006), 33–47.

²⁹ Vö. Walter Wilson GREG, „Rationale of Copy-Text”, *Studies in Bibliography* 3 (1950–51), 19–36.

lapjának, az 1948 óta megjelenő *Studies in Bibliography*-nak a megalapítása, ami döntő lépésnek bizonyult a szöveg- és kiadástudomány egyesült államokbeli intézményesülésében. Ez a folyamat akkor teljesült be, amikor az 1963-ban megalapított „Center for Editions of American Authors” átvette a Greg–Bowers-féle „analitikus könyvészeti” módszert, amelynek következtében szövegkiadások százaai készültek az alapszöveg-kiadás módszertana szerint.³⁰

Hogy valamennyire átfogó képet alkothassunk a Bowers-korszaknak véget vető fordulatról,³¹ amely, mint látni fogjuk, a korfordulók természetének megfelelően, nem pontszerű esemény, érdemes felidézni a Greg–Bowers-féle módszer alapvetéseit. Az alapszöveg-kiadás középpontjában egy olvasásra szánt, pontosabban olvashatóvá tett, az apparátustól jól elkülönített „tisztá szöveg” (*clear text*) áll. Ezt a szöveget az alapszövegkiadási módszer kritikusai egyszerűen csak úgy emlegetik, mint azokat a szövegeket, amelyek ebben a formában tulajdonképpen sosem léteztek. Ezt az „eklektikus” szöveget úgy állították elő, hogy egy kijelölt alapszövegbe, amely a szöveg kiadója által vélelmezett szerzői intenciónak a legjobban megfelelt, bevezették a többi változatból azokat az eltéréseket, amelyek a vélt szerzői intenció megjelenését erősítették. Ez a szöveg tehát eklektikus szintézisét adta a változatoknak, egy a szöveg kiadója által konstruált „műegész” ígézetében. Ez a műegész egy tisztán szellemi konstruktum, amelynek – az alapszöveg-kiadás egy fontos, bár saját magának láthatatlan előfeltevése szerint – minden anyagi megvalósulása, tehát minden kézbe vehető tárgyasulása, szükségszerűen ennek az ideális szövegnek a romlásával jár együtt. Ez a szövegtörténetbe kódolt szövegromlás hatalmazza fel a szövegkiadót az eklektikus szöveg előállítására, és ennek az ideális szövegnek mint műegésznek a visszaadhatóságába – vagy legalább az eszményi szövegállapot megközelíthetőségébe – vetett hitet tükrözi közvetlenül a kiadások szerkezete: az alapszöveg-kiadásban élesen elkülönül az apparátus az olvasásra szánt szövegtől.

³⁰ Vö. *Statement of Editorial Principles and Procedures. A Working Manual for Editing Nineteenth-Century American Texts*, Modern Language Association, New York, 1967 (átdolgozott kiadás: 1972).

³¹ Ehhez lásd DÁVIDHÁZI Péter, „A hatalom szétesztása. Klasszikus, modern és posztmodern a szövegkritikában” = Uő, *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*, Argumentum, Budapest, 1998, 209–225.

A Greg-Bowers-féle módszertan kritikája már a nyolcvanas években megkezdődött. Az „analitikus könyvészet” kihívójaként jelentkező „historical bibliography” legjelentősebb képviselői az amerikai Jerome J. McGann és az új-zélandi Donald F. McKenzie voltak. A „történeti könyvészet” különböző változatainak az a közös nevezője, hogy a szöveget nem ideális entitásként értik, amely egyfajta – leegyszerűsített – platonizmus értelmében a fizikai megvalósulásaiban csak önmaga tökéletlen árnyképe lehet. A szövegre inkább úgy tekintettek, mint különböző társadalmi gyakorlatok összjátékának termékére, és nem úgy, mint a teremtmény szubjektivitás önkifejezésének eredményére. A könyvészeti kutatás feladata, hogy a rekonstruált kulturális gyakorlatokat, amelyek közös terméke a kiadott és újra kiadandó szöveg, bevonja a szöveg értelmezésébe. Ezért nevezték el ezt az irányzatot később „társadalmi szövegkritikának” (*social textual criticism*). McGann először inkább – az új filológia képviselőihez hasonlóan – késő- és posztstrukturalista hatásra vonta kritika alá a szerző, a mű és a szöveg fogalmát.³² McKenzie, aki 1992-ben, a londoni „Bibliographical Society” megalapításának 100-ik évfordulóján kijelenti, hogy a „könyvtörténet” lett a legfontosabb része a könyvészeti kutatásoknak,³³ a geertzi interpretatív antropológia nyomdokain rajzolta újra „könyvtörténetként” a Bowers-éra – a magát „új könyvészetnek” nevező – analitikus szövegtudományának működési területét. Innen nézve egyáltalán nem véletlen, hogy Michel Foucault és Michel de Certeau – a mindennapi társadalmi-diszkurzív gyakorlatok nagyhatású teoretikusai – mellett annak a Roger Chartier-nak is McKenzie vált az egyik állandó hivatkozási pontjává, aki olvasástörténeti kutatásként folytatta a francia könyvtörténetnek (*histoire du livre*) azt a megújulását, amelynek az Annales-iskola történetírói gyakorlatának elterjedése adta meg a kezdőlöketet, és amelyet különösen Lucien Febvre és Henri-Jean Martin közös munkája, *A könyv születése* (1958) inspirált.

A legförmörebben talán úgy lehetne jellemezni McKenzie és McGann 1980–1990-es években végzett munkáját, hogy McKenzie *historizálja*,

³² Vö. pl. Jerome J. MCGANN, *A Critique of Modern Textual Criticism*, University of Chicago Press, Chicago, 1983; Uő, *The Beauty of Inflections. Literary Investigations in Historical Method and Theory*, Clarendon, Oxford, 1985, 69–89.

³³ Donald F. MCKENZIE, „History of the Book” = *The Book Encompassed*, szerk. Peter DAVISON, Cambridge University Press, Cambridge, 290–301.

McGann pedig *megsokszorozza* a nyelvi/nyelvészeti eredetű „szövegiség”-fogalom inherens jel- és kódszerűségét. McGann már az 1980-as évek elején azért kritizálja Barthes-ot, mert szerinte a francia szerző a „mű” fogalmát ugyan helyesen kívánja a leváltani a „szöveg” fogalmával, csak hogy szerinte Barthes bevezeti a „szövegiség” fogalmát, amellyel igazából megmenti az elbúcsúztatni kívánt – és a filológiai és szövegkiadói elméletalkotást sokáig kényszerpályán tartó – vulgárlatonista konstrukciót, mely szerint létezik a szövegnek egy immateriális, ideális állapota, amely minden fizikai megvalósulásával csak romolhat, miközben a filológus sorsa, hogy sziszifuszi harcot folytasson ez ellen a romlás ellen. McGann szerint Barthes ugyan egyértelműen leszámol az idealizáló „mű”-fogalommal, de tulajdonképpen helyettesíti azt a „szöveg” nyelvészeti-strukturális absztrakciójaként elgondolt „szövegiség” fogalmával. Ez így tehát, ha elfogadjuk McGann gondolatmenetét, az idealizáló „mű”-fogalom pozíciójába kerül, s így tulajdonképpen nem segít annak a hierarchikus viszonyoknak a felszámolásában, amely az elképzelhető/rekonstruálható eszményi szövegállapot és a szöveg romlott fizikai megvalósulása között áll fenn. Sőt a barthes-i konstrukció, továbbra is McGann perspektíválásában, a szöveget kizárólag nyelvi/nyelvészeti entitásként kezeli, és nem vet számot annak dokumentumjellegével.³⁴ McGann pozíciójának sajátossága azonban, hogy miközben rálátni vél a „szövegiség”-konceptió rejtett platonizmusára, ő maga még sokáig, egészen a 2000-es évekig, megmarad a szövegiség ilyen fogalmával kéz a kézben járó szemiotikai paradigmában. Ez ott érhető tetten, hogy a filológia tárgyának mind a nyelvi, mind a nem nyelvi komponenseit egymást kiegészítő kódrendszereként fogja fel. Ebben osztozik McKenzie munkáival, aki az általa „szövegszociológiára” keresztelt, magát a „nem szöveges könyvek” terminus bevezetésével a szövegfogalom kiterjesztése mellett elkötelező kutatási irányában – bár a szövegszociológiát a diakronitása miatt igyekszik elhatárolni a strukturalista szemiotikától – szintén nem vonja ki a szöveg anyagságát a jelszerűség szemiotikai fennhatósága alól. A szöveg anyagsága ugyan befolyásolja a jelentést – elhíresült megfogalmazásában a „forma hat a jelentésre” (*form affects meaning*) –, de ezt az anyagságot a „nem szimbolikus jelentés” hordozójaként érti, így például a „tipográfiai jeleket”

³⁴ Vö. MCGANN, *The Beauty of Inflections*, 92–99.

is egy „interpretatív rendszer szimbolikus funkciójaként”.³⁵ McGann és McKenzie 1980–1990-es évekbeli munkássága sajátos tudománytörténeti helyet foglal el, hiszen mindketten arra törekednek, hogy a szöveg anyagi közvetítettségét a szöveg lényegi – és nem pusztán járulékos – elemként vegyék számításba, miközben fenntartják azt a szemiotikai diskurzust, amely az anyagiságban egy olyan jelentéshordozót lát, amely különbözik a nyelvi jelentés hordozóitól. Éppen ezért ez tulajdonképpen nem vezet ki abból a helyzetből, amelyre McGann Barthes-kritikája irányult. A szöveg nyelvi és dokumentum-aspektusát is átfogó jelszerűség koncepciójában ugyanis mindketten megismétlik azt, amit McGann bírálta a barthes-i eljárásban. Amíg Barthes-nál a mű helyébe a szövegiség ideája lép, addig McGann a szövegiség helyébe lépteti az elvont jelszerűséget, McKenzie pedig a szövegszociológiát egyszerűen a maga történetiségében vett szövegiség tudományaként határozza meg.

McKenzie és McGann ez időre tehető munkássága jól példázza, hogy mennyire ugyanahhoz a diskurzusformációhoz tartozik egyrészt a „mű” és a „megállapított” szöveg fogalmát egy dinamikusabb koncepcióval helyettesíteni kívánó „szövegiség” késő strukturalista fogalma, másrészt a kulturális antropológiának a „szövegmodellel” dolgozó iránya, amely a kultúra értelmezhetőségének előfeltételét látta a szöveg kiterjesztett fogalmában, harmadrészt az ez utóbbira épülő „új filológiai” vizsgálódások. Ennek az együttállásnak a termékenységét bizonyítja, hogy az 1990-es évek utáni angolszász szövegtudomány számos vezető képviselőjének ez jelenti a megkerülhetetlen kiindulópontot; George Bornstein és Joseph Grigely kötetünkben közölt írásaiban ez egyértelműen tetten érhető. Kettőn kétféle módon méri fel és jelöli ki a határait annak a gyakorlatnak, amely a „szöveget” és a „szövést” metaforikus értelme felől közelíti a vizsgálat tárgyához, a feljegyzett nyelvhez.³⁶

³⁵ Donald F. MCKENZIE, „Bibliography and the Sociology of Text” = Uő, *Bibliography and the Sociology of Text*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, 13, 16, 17. (Ez az előadás első változatában a British Library ún. Panizzi-előadásainak sorozatában hangzott el 1985-ben. Vö. Uő, *Bibliography and the Sociology of Texts*, British Library, London, 1986.)

³⁶ „A gondolat, hogy a szövegek pergamenen vagy papíron levő írásos feljegyzések, csupán abból a másodlagos és metaforikus értelemről származik, hogy a szavak írása olyan, mint a fonalak szövése.” MCKENZIE, „Bibliography...”, 1999, 14.

A filológiai tudományokat és a szövegtudományt az 1980–1990-es években egyre jobban uraló szemiotikai szövegiség-paradigmának Fredric Jameson adta tömör bírálatát, amikor úgy fogalmazott, hogy a „szövegiség fogalmának relevanciája paradox módon ott a leginkább problematikus, ahol a legkevésbé látszik metaforikusnak, nevezetesen az irodalomtudomány területén”.³⁷ A kötetünkben közölt írások egy másik csoportját – a filológiai önreflexió egy másik útját – éppen az jellemzi, hogy a legkevésbé metaforikus értelemben viszonyulnak a szöveghez. A filológiai feladatot abban látják, hogy a szöveget a maga keletkezéstörténetében ragadják meg, és folyamatként mutassák be, miközben visszaállítják jogaiba – azaz nem pusztán járulékos elemként kezelik – a szöveg keletkezéstörténetének nem diszkurzív elemeit. Akárcsak később más megfontolásokból az új filológia, az ún. „genetikus kritika” is meghirdeti a „visszatérést a kéziratához”, hogy a lejegyzés anyagi nyomainak és így a szöveg egyediségének (empirista) tudományává váljon. Mivel ez a jobbára francia szerzők által meghonosított szövegtudományi irányzat a hazai filológiában már meglehetősen ismertségre tett szert,³⁸ ezért ebben a kötetben – mintegy hiánypótlásként – csak Louis Hay egyik kiemelkedően fontos, számtalanszor hivatkozott szövegét közöljük, valamint olyan szövegeket, amelyek a koncepció továbbfejlesztésének lehetséges irányait (Almuth Grésillon, Roland Reuss), illetve kritikáját (Stephan Kammer) képviselik, méghozzá a német kiadástudomány (*Editionswissenschaft*) területéről.

Louis Hay két szerzőt nevez meg, Roland Barthes-ot és Julia Kristevát, akik egyértelmű ösztönzést jelentettek a genetikus kritika kialakulása

³⁷ Fredric JAMESON, „The Ideology of the Text” = Uő, *The Ideologies of Theory. Essays 1971–1986*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988, 17–71, itt 19. Bahtyin munkásságának egésze nemigen tekinthető a Jameson által ideológiaként azonosított szövegközpontú kultúrafelfogás előfutárának, de 1959–1961 között keletkezett feljegyzéseiben akad ebbe az irányba mutató megfogalmazás: „A szöveg – minden humán diszciplína elsődleges adottsága (realitása) és kiindulópontja.” Mihail M. BAHTYIN, „A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban”, ford. Orosz István = Uő, *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*, Gondolat, Budapest, 1986, 494.

³⁸ Vö. Helikon 35 (1989/3–4) (*A szövegkiadás új elmélete és gyakorlata*); Helikon 44 (1998/4) (*Textológia vagy textológiák?*); lásd továbbá egy 1978-as mátrafüredi konferencia anyagát franciául: *Avant-texte, texte, après-texte*, szerk. Louis HAY – Péter NAGY, Akadémiai–CNRS, Budapest–Párizs, 1982.

számára. Szerinte ők voltak azok, akik képesek voltak újrafogalmazni a szövegtudomány tárgyát, mégpedig azáltal, hogy a szövegre nem mint befejezett „késztermékre” tekintettek, hanem a „szöveg mint produktivitás”³⁹ címszava alatt közelítették hozzá. A genetikus kritika pedig, ezzel közeli rokonságban, a szöveget nem az írásfolyamat végpontjaként, eredményeként kívánja meghatározni, hanem a „szöveg mint (írás)folyamat” koncepciójának kidolgozásán fáradozik. A termelékenységgént felfogott szöveg egy másik lehetőségét jelenti azon platonizáló szövegfelfogás meghaladásának,⁴⁰ amely ellen a szöveget „társadalmivá tevő” programjaival az angolszász szövegtudósok és könyvészek is felsorakoztak, hiszen a szöveg megjelenő anyagisége itt is lényegi összetevője lesz magának a „jelentés-termelés” dinamikus entitásaként elgondolt szövegnek. A szöveg folyamatként és nem végtermékként való felfogásával tehát a genetikus kritika is ezen az úton jár. Lényeges különbséget az jelent, hogy a szöveggenézisben az eredet mozzanatát kiveszi magából a szövegből és a szerző kérdését újraaktualizálva az író/alkotó szubjektumhoz rendeli. Ezzel viszont a „szöveg mint produktivitás” programjának azon aspektusait fedi el, amelyek fontos kapcsolódási pontot jelenthetnek a szövegtudomány és a kultúratudományos szempontból újrafogalmazott filológia, a filológia mint kulturális gyakorlat vagy a filológia mint kultúrtechnika között. Kristeva ugyanis a genotextus–fenotextus fogalom párral a keletkezés-ként felfogott szöveg eredetét magában a szövegben igyekezett megtartani. A jelentés kitermelődésének folyamatát, tehát a jelentés transzformációját a genotextus strukturálatlan meghatározatlanságából a fenotextus zárt formájába, a leibnizi differenciálszámítás mintájára egyfajta formakalkulusként gondolja el. A genotextus és a fenotextus közötti átmenet, a „nyelv hálójának szukcesszív újraalakulásai és újrászövődései”, tehát

³⁹ Vö. François WAHL, *Le texte comme productivité = Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, szerk. Oswald DUCROT – Tzvetan TODOROV, Seuil, Paris, 1972, 443–448.

⁴⁰ Ebből a szempontból tárgyalja Kristeva és Derrida munkáit Culler is (Jonathan CULLER, „Text: Its Vicissitudes” = Uő, *The Literary in Theory*, Stanford University Press, Stanford, 2007, 99. skk.), míg Jameson még Kristeva elképzelésében is a vertikális, hierarchikus modellt látja megvalósulni (JAMESON, *I. m.*, 18). Vö. még ehhez a gyűjteményünkben két írással is szereplő német kiadástudományi teoretikus írását: Gunter MARTENS, „Mi az, hogy szöveg?”, ford. SCHULZ Katalin, *Literatura* 33 (1990/3), 239–260, itt 253. skk.

magá a jelölés, Kristeva számára matematikai formalizálás.⁴¹ Ez a koncepció is egy lehetséges módja annak, hogy a szöveget a legkevésbé a „szöveget” metaforikus értelme felől gondoljuk el. Ezt az irányt képviseli kötetünkben Christian Stetter írása, aki ilyen értelemben, a szöveg ily módon visszanyert szó szerinti jelentésének jelzésére vezeti be a „textúra” fogalmát.⁴²

A genetikus kritika továbbfejlesztésére, és a „szövegiség” elméletétől – vagy Jameson szóhasználatával, „ideológiájától” – távolodni kívánó filológia kidolgozására szintén azáltal nyílik lehetőség, hogy a „szöveggenézist” és az „írásfolyamat” eredetét az alkotó szubjektumon kívülre helyezzük, valamint megkérdőjelezzük ezek célelvűségét. Amint említettük, a „genetikus kritika”, bár a szövegek keletkezésének anyagi összetevőire összpontosít, a keletkezés egyes fázisait az „írásfolyamat” fogalmában mégis valamiféle célelvűségnek rendeli alá. Így nem képes az írás egyedi eseményeként felfogni a keletkezés dokumentumait. Stephan Kammer kötetünkben szereplő írása viszont éppen az egyedi írásesemény jelölésére vezeti be a „textúra” fogalmát. A genetikus kritika nem a mindig egy meghatározott mediális térben zajló szövegalkotásra, az „írás-eseményre”, hanem ezen események sorozatának feltételezett egészére, a „szövegre” koncentrál. A kultúratudományos megközelítés velejárója az lehetne viszont, hogy erre az eseményszerű „írásjelenetre”⁴³ fókuszálunk,

⁴¹ Vö. Julia KRISTEVA, „L'engendrement de la formule” = Uő, *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse*, Seuil, Paris, 1969, 225, 236. „A szemiotika [...] a jelölés (signifier) különféle módozatainak a leibnizi elképzeléshez fogható logikai kalkulusaként fogalmazódik meg.” Julia KRISTEVA, „A szöveg és tudománya”, ford. HORVÁTH Andor = *A modern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal – VILCSÉK Béla, Osiris, Budapest, 1998, 555–565, itt 561.

⁴² A fogalom egyébként a legkülönbözőbb irodalomtudományos kontextusokban felmerül. A teljesség igénye nélkül: Derrida a szöveg rétegzettségének geológiai metaforáját szándékozott leváltani a nem diszkurzív és a diszkurzív rétegek redukálhatatlan „összefonódásának” („texturájának”) elképzelésével (vö. Jacques DERRIDA, „La forme et le vouloir-dire” = Uő, *Marges de la philosophie*, Minuit, Paris, 1972, 185–207, itt 192), Beardsley a „struktúra” ellenpárjaként a kisméretű formaelemek viszonyait érti alatta (vö. Monroe C. BEARDSLEY, *Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism*, Harcourt, New York, 1958, 166–177), Baßler pedig az irodalomtörténet-írás számára próbálja kiaknázni a fogalmat a szövegek önreferencialitásából fakadó „érthetetlenségének” alapvetően hermeneutikai kontextusában (vö. Moritz BASSLER, *Die Entdeckung der Textur*, Niemeyer, Tübingen, 1994, 12–17).

⁴³ Vö. Rüdiger CAMPE, „Die Schreibszene, Schreiben” = *Paradoxien, Dissonanzen, Zusammenbrüche. Situationen offener Epistemologie*, szerk. Hans Ulrich GUMBRECHT

amelyet nyelv (kód), anyagszerű instrumentalitás (technikai eszköz), valamint mozdulat (kéz) instabil, emberi és nem emberi, anyagi és nem anyagi összetevőket egyetlen aktusban tömörítő együttese alkot. Ennek egyik legfontosabb hozadéka az lehet, hogy a szövegfilológia végérvényesen eltávolodhat az írással kapcsolatos alkotásesztétikai, alkotáspszichológiai és fiziognómiai megközelítésektől, amennyiben a technikai-intézményes keretet az emberrel együtt alkotó ágensként tételezi.

Ami a klasszika-filológiát illeti, ez a filológiai részdiszciplína annak idején mintát adott a modern nemzeti filológiák létrehozásához, ám sajátos történeti helyzete folytán lassabban reagál azokra az ösztönzésekre, amelyek a filológia mint diszciplína elméleti és módszertani reflexiójának irányából érkeznek. Zömében éppen olyan szövegekkel van ugyanis dolga, amelyeknek a kiadására a lachmanni szövegkritikai elvek létrejöttek, amennyiben a tökéletesre csiszolt szöveg eszménye már a klasszikus antikvitás korszaka óta termékenyen járult hozzá az antik irodalmi kultúra produkciós és recepciós feltételrendszeréhez. Alapvető módszertani paradigmaváltásra ennek megfelelően többnyire sem szükség, sem lehetőség nem volt (a módszertan finomítására persze igen), különös tekintettel arra, hogy például azok az elő-szövegek (*avant-texte*), amelyek akár a genetikus kritika, akár az új filológia, akár az amerikai „új könyvészet” képviselői (és kritikus meghaladói) számára lehetőséget teremtenek a stabilizált filológiai szövegfogalommal való szövegkiadói leszámoláshoz, az antik szöveg hagyomány esetében nem állnak rendelkezésre: aligha számíthatunk szerzői fogalmazványok, vázlatok stb. előbukkanására, amelyek szövegkiadói „kezelésre” szorulnának, és többnyire a számunkra hozzáférhető szövegvariancia sem olyan fokú, hogy a lachmanni keretek között ne lenne a „kezelése” megoldható. Mindeközben a klasszika-filológiában, nem függetlenül a módszertani innovációs kényszer – itt jelzett – korlátozott jelentkezésétől, az értelmezői munkának a posztstrukturalista belátások összefüggésében való újragondolása is később zajlott le a nemzeti filológiákhoz képest, méghozzá jellemzően a tudomány olyan képviselői révén, akik a konkrét szövegtudományi munkától

– K. Ludwig PFEIFFER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991, 759–772. Vö. még az „írás genealógiájával” a vázolt kultúratudományos horizonton foglalkozó újabb kutatásokkal: <http://www.schreibsenen.net>.

nagyrészt elhatároltan, az „értelmezés” területén működtek. A filológiai önreflexió is elsősorban ebből az irányból érkezett, így bár a metafilológiai fordulat, jól láthatóan kb. egy évtizeddel lemaradva a modern filológiáktól, itt is elkezdődött (ha bekövetkezettnek még nem is minősíthető), ám a saját tudományos műveletek reflexiója többnyire kimerül az értelmezői-irodalomtörténeti munkától elválasztott filológiatörténeti kérdészmódban, illetve a kritikus önreflexióban, ám ez ironikus módon – hiszen Nietzsche annak idején épp a klasszika-filológia összefüggésében vetette fel, Wilamowitz pamfletjének karikírozott terminusával, „a jövő filológiájának” (*Zukunftsphilologie*) problémáját⁴⁴ – a legkritikább esetben jár együtt a filológiai munka közreműködésével „előállított” textuális dokumentumok létmódjának gyökeres felülvizsgálatával.⁴⁵ A szöveganyag létmódjának újragondolására irányuló kísérletek talán éppen a digitális filológia kontextusában kecsegtetnek a legizgalmasabb eredményekkel, amennyiben az antik szöveg hagyomány működésének újragondolásai eleve a digitalitás irányából merítik legproduktívabb metaforáikat. Ám ezen a téren azzal a kísértéssel kell megküzdeni, amely az új technológiákban pusztán a lachmanni értelemben vett szövegkritikai módszertan tökéletesítésének és hatékonyabbá tételének lehetőségét látja, nem pedig a filológia saját tárgya felől való újraértésének lehetőségét.

Mindennek fényében nem véletlen, hogy a klasszika-filológiai önreflexió – természetesen a filológiatörténeti kutatás mindig is működő „normál üzemen” túl – mindeddig a kommentár műfajának újraértésében érte el a leglátványosabb eredményeket. Ezen a területen a filológiai műveletek úgy tehetők kritikus kérdés tárgyává, hogy az mégis elválasztható a szövegkritikai elvek, vagy éppen a szövegfogalmak felülvizsgálatától, miközben a tudománytörténeti- és elméleti problémafelvetések akár diskurzusanalitikai megközelítésben is beszédessé tehetik a filológiai/értelmezői műveletek mögött meghúzódó kimondatlan előfeltevéseket, a kommentárnak – mint a filológiai műfajok királynőjének – a szövegek „filologizálásában” játszott szerepét. A klasszikus antikvitás-

⁴⁴ A nietzschei „jövőfilológia” mai filológiatörténeti értékeléséhez vö. James I. PORTER, *Nietzsche and the Philology of the Future*, Stanford University Press, Stanford, 2000.

⁴⁵ Természetesen újabban akadnak ilyen kísérletek is, ehhez lásd mindenekelőtt Sean Alexander GURD, *Iphigenias at Aulis. Textual Multiplicity, Radical Philology*, Cornell University Press, Ithaca, 2005.

tól kezdve bizonyos kontinuitással rendelkező kommentárhagyomány a szövegek lemmatizálásával, problematizálásával, demonstrációs terepként való kezelésével úgy nyilvánítja meg „a filológiai” működését, hogy közben nem szakad el a szövegtudományi problematikától, s így eszményi demonstrációs terepe nemcsak filológia, hermeneutika, recepciótörténet és kanonizáció összetartozásának, hanem annak is, ahogyan a filológiai műveletek végrehajtására a különféle diszkurzív, materiális és intézményes feltételrendszerek kontextusában – s ezek által is determinálva – sor kerül.⁴⁶ A kommentárhagyomány összefüggésében az is jól láthatóvá válik továbbá, ahogy az önmagát transzparens tudományos technológiának tekintő modern filológia olyan tevékenységeket örökít tovább, amelyek például a gyűjtő- vagy vadászösztön antropológiai kényszeréből, vagy az üres hely kitöltésének a *horror vacui* diktálta – antropológiai és tipográfiai – késztetéséből, avagy a mindenkorai költői megszólalás diszkurzív rendbe való kulturális-politikai belekényszerítésének „politikai” igényéből erednek, gyökereiknél tehát eredendően sem kapcsolhatók az érdekmentes tudomány eszméjéhez.

A kommentárkutatás termékeny, ugyanakkor „biztonságos” (mert a tudomány tárgyának létmódjára csak óvatosan rákérdező, a kommentárnak „a szövegtől” való különállásában bízó) mivolta vezet ahhoz, hogy napjainkban voltaképpen a filológiára irányuló klasszika-filológiai kérdészmód paradigmájának tekinthető,⁴⁷ amiből következően gyűjteményünk is – minthogy jelentős hangsúlyt fektet az ókori és modern filoló-

⁴⁶ A kommentár problematizálásához szorosan kapcsolódik a lábjegyzetre mint a tudományos bizonyítás diszkurzív, intézményes és tipográfiai „helyére” irányuló tudománytörténeti vizsgálódás, melynek egyik legfontosabb dokumentuma, egy jelentős tudomány- és filológiatörténész munkája, immár magyarul is olvasható: Anthony GRAFTON, *A lábjegyzet. Egy különös történet*, ford. BOROS Gábor, L'Harmattan – Német-Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2011.

⁴⁷ Lásd ehhez az *Aporemata*-sorozat talán legsikeresebb, kommentár-kötetén kívül (*Commentaries – Kommentare*, szerk. Glenn W. Most, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1999), amelyből gyűjteményünkben Don Fowler tanulmánya olvasható, az alábbi reprezentatív tanulmánykötetet: *The Classical Commentary: Histories, Practices, Theory*, szerk. Roy K. GIBSON – Christina SHUTTLEWORTH KRAUS, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2002 (ebből a bevezető tanulmány fordítását közöljük), valamint a klasszikus oxfordi kommentárokat elemző alábbi munkát, a latin filológia cambridge-i fenegyerekétől: John HENDERSON, *Oxford Reds. Classic Commentaries on Latin Classics*, Duckworth, London, 2006.

giák közti határ átlépésére – egyik tematikus csomópontját éppen a „kommentár” műfajában jelölte ki, jelentős klasszika-filológiai hozzájárulással, ugyanakkor a német kiadástudománynak a kommentár funkciójára rákérdező, és sokszor az ókori kutatókkal egybehangzó eredményekre jutó, hermeneutikai ihletésű eredményeivel párosítva.⁴⁸ A másik két tematikus csomópontot a szöveg és a variáns problematikájában találtuk meg, melyek természetesen – éppen a szövegek variabilitásának elméleti és gyakorlati problémáit felfedező újabb filológiai megközelítések perspektívájában – egymástól nem könnyen elválaszthatók. A „szöveg” elnevezésű egységbe kerültek azok az íráskorok – úgy az amerikai legújabb könyvészet, mint a textuális materialitás elméletei, vagy a kontinentális könyvtörténeti vizsgálódások –, melyek a szöveget mint alapvető filológiai kategóriát a maga materiális és strukturális meghatározottságaival értelmezik újra úgy, hogy az a kultúratudományos keretek között újrapozicionált filológiai gondolkodásban tölthet be produktív szerepet. A „variáns” címszó alá sorolt írásokat – élükön Bernard Cerquiglini nevezetes tanulmányával – az új filológia által a filológiai gondolkodás provokációjaként felmutatott szövegvariancia problémáját tárgyaló írásokból válogattuk, elsősorban a genetikus kritikára, illetve általában a szövegkiadási módszertanokra irányuló német és francia kutatások területéről.

*

Jerome J. McGann itt közölt szövegei, amint említettük, annyiban jelenthetnek kiindulópontot a szöveg filológiai alapfogalmára vonatkozó kérdés újragondolásában, amennyiben egyértelműen kijelölik a határt a szerző által „textuális idealizmusnak” nevezett szövegelmélet és a szövegiséget antropológiai horizontra terelő „társadalmi szövegkritika” között. A filozófiai „emberi állapotot” (*human condition*) filológiai perspektívából konkretizáló „textuális állapot” (*textual condition*) a szövegek dokumentumjellegének előtérbe helyezésével a szöveg és az olvasó közti nem diszkurzív, testi-anyagi viszonyt tematizálja. Ez a viszony abból fakad, hogy a szöveg és az olvasó kölcsönösen bevont a kultúra intézményes-materiális „társadalmi terébe”. A „textuális állapot” filológiai kérdése e

⁴⁸ Vö. még Jürgen FOHRMANN, „A kommentár mint a tudomány diszkurzív egysége”, ford. LABÁDI Gergely, *Helikon* 54 (2008/1), 16–26.

viszony írásos dokumentumokon keresztüli, specifikus megvalósulásaira vonatkozik.

McGann részleteiben már korábban kidolgozott, itt azonban tömören összefoglalt elképzelései körvonalazzák nem csak a szöveg, de a szerző „társadalmivá tételét” is, amennyiben a szerzői autoritás társadalmi szóródását is felvázolják. A „textuális állapot” elgondolásának egyik velejárója az a kiadástudományi felvetés, mely szerint a kritikai kiadásoknak a művészettörténeti diskurzusból kölcsönzött semleges „fehér kocka” ideológiáját feladva reflexiós térként kellene szolgálniuk arra, hogy milyen közvetlen hatással van a könyvmédium a benne „kiállított” szövegre.⁴⁹ McGann itt közölt szövegeiben odáig jut ennek a lehetséges analógiának az elgondolásában, hogy a kritikai kiadásnak olyan önreflexív kiállításnak kell lennie, amely a kiállított tárggyal együtt a saját kiállítói gyakorlatát is bemutatja. Az egy évtizeddel később megjelent *Radiant Textuality*-ben ez az elképzelés már azzá a gondolatá formálódik, mely szerint minden szövegnek (az analógnak is) van jelölőnyelve, azaz vannak megjelenítési metaadatai, akárcsak az elektronikus szövegeknek. Ez ad lehetőséget arra, hogy ebben a reflexív szerkezetben akként a folyamatként ragadjuk meg a szöveget, amelyben szüntelenül saját maga megjelenésére reflektál, és így meglássuk a kapcsolatot analóg és digitális szöveg között, hiszen ez utóbbi is úgy létezik, hogy önmagát folyamatosan megjeleníti, azaz „természeténél fogva benne rejlő performativitás” jellemzi. N. Katherine Hayles szerint ez a döntő érv az anyagi és a nem anyagi szétválaszthatatlansága mellett, és a szövegnek ezt a tulajdonságát épp a szövegek elektronikus környezetben lehetővé vált szimulációja tette egyértelművé.⁵⁰

Újra hangsúlyoznunk kell, hogy McGann az ezúttal közölt írásaiban még „bibliográfiai kódként” fogja fel a szöveg anyagi jellemzőit, tehát még belül van az önmagának kijelölt szemiotikai paradigmán. Itt még nem éri el a szövegtechnológiai és rendszerelméleti tájékozódása azt a kritikus pontot, amely később azt eredményezte, hogy a szöveg kódszerű, tehát a működést a működés eredményétől elválasztó, ún. „allopoiétikus”,

⁴⁹ A kritikai kiadás építészeti analógiájához lásd még GREETHAM, „Editorial and Critical Theory”, 14–15; Uő, „Contamination and Resistance” = *The Pleasures of Contamination*, 53. skk.

⁵⁰ Vö. N. Katherine HAYLES, *My Mother Was a Computer. Digital Subjects and Literary Texts*, The University of Chicago Press, Chicago–London, 2005, 99, 101.

működését inkább másodlagos jelenségként kezdte látni, mégpedig a szöveg autopoiétikus működésének fenntarthatóságát szolgáló funkcióként. Későbbi munkáiban a szövegnek ez a rendszerelméleti megközelítése elvezet oda, hogy a kódokat „formális dimenziókkal” helyettesítse, és a jelszerűségben csupán „minden szöveg formális lehetőségeinek határállapotát” lássa.⁵¹

George Bornstein finom elemzéseken keresztül adja meggyőző bírálatát az eklektikus szövegkiadásnak, miközben azt vizsgálja, hogy egyáltalán szóba hozható-e az eleve csak sokszorosított állapotában létező nyomtatott szöveg esetében az egyediség kérdése. A kérdés megválaszolása során arra jut, hogy mindazt, amit az egyediség egyik legeredetibb megfogalmazásaként számon tartott Walter Benjamin-i „aura”-fogalom magában foglal, a szövegtudományban megfelelően képviseli a McGann-féle „könyvészeti kód”. Ez ugyanis Bornstein szerint az a „textuális forma”, amely mintegy a „beszédaktus” helyébe lép, és amely egyben „itt és most”-tal látja el a szöveget. A nyomtatott szöveg „aurájának” újrafelfedezése a szövegek dokumentumjellegében egy, az angolszász szövegtudományban és könyvészetben vissza-visszatérő mozzanat. E helyütt nem hagyhatjuk el a kritikus észrevételt, hogy a „könyvészeti aura” megragadására tett legtöbb kísérlet – így a Bornsteiné is – egyirányú fejlődésnek veszi a kézműipari előállítás és a technikai sokszorosíthatóság közötti viszonyt, és nem érvényesítik azt a Benjaminsnál nagyon is meglevő dialektikus mozzanatot, mely szerint a technikai sokszorosíthatóság térhódítása után nem tudunk többé úgy nézni az azt megelőző művészetre, mint ahogy az a technikai sokszorosíthatóság előtt lehetséges volt.⁵² Az egykori kultuszra, és az „itt és most” egykori konfigurációjára mint olyanra egyáltalán azért nyílik rálátásunk, mert létrejött a technikai reprodukálhatóság feltételei és intézményrendszere által kitermelt nem kultikus, azaz autonóm művészet. Ez végső következtetésében azt a megkülönböztetést is történeti távlatba helyezi, amely aszerint tesz különbséget a képzőművészeti alkotás és a nyomtatott könyv között, hogy a képző-

⁵¹ Jerome J. MCGANN, „Marking Texts in Many Dimensions” = *Companion to Digital Humanities*, 214.

⁵² Vö. Walter BENJAMIN, „A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korszakában”, ford. BARLAY László = Uő, *Kommentár és prófécia*, Gondolat, Budapest, 323–324.

művészetben szétválaszthatatlan a hordozó a hordozottól, míg a nyomtatott könyvben elválasztható. Az egykori, a „kultikus értékkel” együtt járó szétválaszthatatlanságot kizárólag a mai, a technikai reprodukálhatósággal lehetővé vált, a „kiállítási értéket” létrehozó szétválaszthatóság felől vagyunk képesek szemlélni. Innen nézve maga a képzőművészeti alkotások „eredetiségére” vonatkozó kérdés is történeti távlatba kerül. A bornsteini kísérlet, hogy a hordozó médium anyagságát, tehát a „könyvészeti kódot” a hordozott (nyelvi szöveg) és a hordozó (anyagi médium) elválaszthatatlanságának egykori, kultikus művészeti „ideológiája” felől láttassa, és így nyerve vissza a nyomtatott szöveg „eredetiségére” vonatkozó kérdést, amellyel reményei szerint kiemelheti járulékos státusából a „könyvészeti kódot”, Benjamin szerint bizonyára híján volna a dialektikus történeti szemléletnek.

Joseph Grigely kérdésfeltevése közeli rokonságban áll a bornsteini kérdéssel. Grigely találó megfogalmazását kölcsönvéve azt mondhatjuk, hogy ő is abból indul ki, hogy az írott szöveg nem valamiféle „tér nélküli térbe” kerül bele, és az írott szövegek is ugyanúgy „installáció” eredményei, mint a képzőművészeti kiállításokon közszemlére tett tárgyak. Grigely ennyiben folytatja McGann gondolatmenetét a kritikai kiadásokról mint az általuk tartalmazott szövegre reflektáló kiállítótételekről. A szerző módszeresen próbára teszi azokat a lehetőségeket, amelyekkel azokat a tereket lehet leírni, amelyekbe a szövegek beíródnak, így a „kontextus” vagy a „keret” metaforáit, és példákkal gazdagon illusztrálva irányítja a figyelmet a kultúra általános szövegszerűségében rejlő elméleti nehézségekre.

A könyvtörténetet olvasástörténetként megújító Roger Chartier⁵³ itt közölt tanulmányában is azt vizsgálja, miként befolyásolják szövegen

⁵³ A szerzőről magyarul lásd „Kultúrtörténet és historiográfiai hagyományok. Keszeg Anna interjúja Roger Chartier-vel”, ford. KESZEG Anna – CZOCH Gábor, *Korall* 23 (2006 március), 5–20; ROGER CHARTIER, *A könyv metamorfózisa, Könyvtári Figyelő* 2001/4, 679–689; (<http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2001/4/chartier.html>); Uő, „A szerző alakjai”, ford. BALÁZS Eszter, *Vulgo* 2 (2000/3–4–5), 300–320; *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – ROGER CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000; Uő, „A kódextől a képernyőig: az írott szó röppályája”, *BUKSZ* 6 (1994 ősz), 305–311; Uő, „Ahol a part szakad: Történelem, nyelv, gyakorlat: néhány kérdés Hayden White-hoz”, ford. TÓTA Péter Benedek, *Műhely* 1 (2003/4), 46–51; Uő, „A világ mint reprezentáció”, ford. CZOCH Gábor – KILA Noémi = *Elbeszélés, kultúra, történelem*, szerk. KISANTAL Tamás, Kijarat, Budapest, 2009 (Narratívák, 8), 35–55.

belüli és szövegen kívüli tényezők a különböző olvasási gyakorlatokat. Chartier programjának a tétje, hogy kidolgozza a szöveg olyan meghatározását, amely annak különféle, anyagi és nem anyagi körülmények által meghatározott *használatai* felől kívánja megragadni, hogy mikor mit tekintettek szövegnek, és hogy ez a szöveg milyen társadalmi funkcióval bírt. Ennek során a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy egyáltalán miként lehet rekonstruálni a könyv használatait – az olvasást mint aktust, ezt a maga természetéből fakadóan immateriális jelenséget – olyan kulturális eljárások nyomaiból, amelyek egyáltalán nem kizárólag a vélt szerzői intencióhoz kötődve mindig is az olvasás fegyelmezését, szabályozását, irányítását szolgálták, mint például a tipográfiai megoldások, az előállítás és terjesztés technikái vagy éppen a cenzurális műveletek.

Luis Hay „A szöveg nem létezik” című írása hat évvel a genetikus kritika nevet adó kötet után,⁵⁴ 1985-ben jelent meg, és megjelenése óta az irányzat egyik alapvető jelentőségű dokumentumává vált. Amellett, hogy értékes adalékokkal szolgál magának a genetikus kritikának a geneziséhez, és feltárja annak érintkezési pontjait a strukturalista és posztsztrukturalista elméletekkel,⁵⁵ a csak többes számban létező „szöveg” koncepciójával előkészítette a talajt azon kezdeményezések számára is, amelyek a genetikus kritika hozzáigazítását célozták a folyamatosan változó mediális környezethez.

Almuth Grésillon a genetikus kritika újabb, számítógépes ábrázolási technikáiban látja a „mű egyediségének és eredetiségének” a szövegkiadás gyakorlatában is megfelelni kívánó genetikus kritika lehetőségeit. Tanulmánya ennyiben az ellenpárja és kiegészítése Bornstein írásának, aki az eklektikus kiadás kritikájának távlatából tette fel és válaszolta meg a nyomtatott szöveg egyediségére, és ennek az egyediségnek a bemutathatóságára vonatkozó saját kérdését. Grésillon a reprodukciós eszközök médiatörténete szerint vázolja fel a szövegkiadások problémáját, és a genetikus kritika célkitűzéseire igazítva mondja el az írott dokumentumok kiadásának a mimézistől a szimulációig tartó történetét.

⁵⁴ *Essais de critique génétique*, szerk. Louis HAY, Flammarion, Paris, 1979.

⁵⁵ Miközben Hay fenntartja, hogy az irodalomtudományos genetika nem „elmélet”. Vö. Louis HAY, „Critique génétique et théorie littéraire: quelques remarques” = *La création en acte. Devenir de la critique génétique*, szerk. Paul GIFFORD – Marion SCHMID, Rodopi, Amsterdam, 2007, 13–27, itt 16–17.

Amíg Grésillon a számítógépes szimulációt mint a genetikus szövegkritikusi munka, a szöveg mint folyamat ábrázolása számára eszményi technikai környezetet ünnepli, addig *Stephan Kammer* jóval kritikusabb hangnemet üt meg a genetikus irodalomtudományi vállalkozásokkal szemben. A „szöveg mint folyamat” koncepciójában rejlő megkerülhetetlen teleológiára figyelmeztet, amely szerinte éppen annak a statikus „műegész”-fogalomnak a maradványa, amelyet a szövegtermékek materiális egyediségének jegyében dolgozó genetikus kritika dinamizálni akart. Az általa bevezetett „textúra”-fogalom a kézírásos feljegyzéseket egyedi íráseseményekként és nem egy folyamat mint egész részeként kívánja megragadni, miközben ez az alkotó szubjektum az írásfolyamat közép-pontjából való kimozdítással is együtt jár: az egyedi szöveg olyan „írás-jelenet” termékeként jelenik meg, amelyben az írás anyagi és nem anyagi összetevői egyenrangú ágensekként hozzák létre az írott dokumentumot.

Christian Stetter írása filológiai távlatból szemlélve arra világít rá, hogy a filológia hagyományos tárgya, a „szöveg” mennyire annak a tudománytörténeti paradigmának a terméke, amely a maga különböző alakváltozataiban, de mindig a „szövegiség” fogalma körül szerveződött. Stetter „textúra”-fogalma – ennyiben Kristeva formalizálási kísérletével rokoníthatóan – éppen a „szövegiség” fogalmával együtt járó vertikálitást igyekszik megszüntetni. Szerinte a szöveg formális lejegyzési és feldolgozási műveletek tere, amelynek elsődleges formalitása mögött nem szabad feltételeznünk valamilyen – a szöveg értelmére redukálható – „példa-szöveget”. Amikor pedig teoretizáljuk ezt az eredendő vagy elsődleges formalitást, akkor is csak a szöveg „mimikrijét” állítjuk elő, és nem a lényegéhez, a mibenlétéhez: a „szövegiségéhez” jutunk el. Stetter munkáját, bár nem hagyományos szövegfilológiai, hanem inkább nyelvészeti munka, azzal a szándékkal válogattuk be a kötetbe, hogy jelezzük azokat a lehetőségeket, amelyeket az a megközelítés kínál a filológia újraértése számára, ha tárgyhöz immár nem mint szöveghez, hanem egyfajta elsődleges kultúrtechnikaként felfogott íráshoz, tehát a feljegyzés alapvető technikai eljárásán alapuló kulturális gyakorlathoz közelítünk. Ha így teszünk, akkor maga a filológia is – írásos dokumentumok ellenőrzött feldolgozásának gyakorlataként – a saját technikai eljárásokon alapuló másodlagos kulturális gyakorlatként kerülhet a látótérbe, amely rendszer-

elméleti terminológiában az elsődleges kultúrtechnika által generált összetettséget hivatott redukálni.⁵⁶

Bernard Cerquiglini könyv terjedelmű tanulmánya, *A variáns dicsérete*, nemcsak az új filológia alapszövege, hanem – elsősorban Foucault szerző-tanulmányának elméleti alapján – könyv- és olvasástörténet, a textuális materialitás, valamint a szóbeliség és írásbeliség szempontjainak érvényesítésével a filológia kultúratudományos újrapozicionálását kezdeményező esszé, amely ebből a szemszögből nézve szorosan kötődik a Chartier-féle könyvtörténeti kutatásokhoz, illetve az amerikai könyvészeti kutatások „textuális materialitás”-fogalmához. Cerquiglininek a könyvnyomtatás médiaarcheológiai elemzése jelenti a kiindulópontot, ahol – Holbein metszetét emlékeztetbe idézve – a szerzőnek jut a legbizonytalanabb státus a szövegek előállításának folyamatában, s ahol csak a szerzői korrektúra megjelenésével alakul ki az a diszkurzív szituáció, amely egyáltalán lehetővé teszi a filológia modern fogalmának megképződését. A 19. századi filológia kritikáját a szóbeliség és írásbeliség kevert feltételrendszerében létrejövő középkori szövegvariancia példája támasztja alá, amelyben a szövegek minden másolata jelentős változásokat eredményez, és amelyben a szövegek materiálisan is újabb és újabb konfigurációkba rendeződnek, különféle részek különféle szövegkorpuszokban élnek tovább, melyek ismét más összefüggésekbe ágyazódnak. A kézirat-kultúra körülményei között keletkezett írott dokumentumok esetében a modern filológia eszméje radikális kritikára szorul.

Thomas Bein tanulmánya bizonyos mértékig a hagyományos filológiai módszertan nézőpontjából vizsgálja meg, német középkori anyagon, a variancia szövegkiadási kezelésének lehetőségeit, azzal a szkeptikus eredménnyel, hogy bár a nyomtatott lap kétdimenziós mivolta voltaképp képtelen érzékeltetni az egyes szövegváltozatok közt fennálló összetett viszonyrendszert, ám az elektronikus kiadásokkal kapcsolatban mégis érdemes várakozó álláspontra helyezkedni. Bein egy nehéz anyagon olyan alapvető kiadástudományi kérdések nyomába eredve, mint a fakszimile, a betűhív átirat közlésének problémája, az egyes olvasatok és variánsok (főszöveg- avagy kritikai apparátusbeli) feltüntetésének mikéntje, mérték-

⁵⁶ Vö. *Kulturtechnik Philologie*, Vorwort, 15–16.

adóan illusztrálja a szövegkiadások elméleti célkitűzéseinek gyakorlati megvalósíthatóságát, avagy éppen megvalósíthatatlanságát.

Roland Reuss heidelbergi székfoglaló előadása a szöveg-, a vázlat- és a mű-fogalom közti kapcsolat egyik lehetséges változatát mutatja be. Konceptiójának érdekessége, hogy ebből a fogalmi együttállásból hiányzik a „variáns” – amely nem csak a genetikus kritika, hanem az új filológiai munkák egyik alappillére is –, hiszen Reuss szerint egy szövegnek a természetéből, a szóbeli előadásra utaló lineáris, paradigmatis cseréket kizáró szerkezetéből fakadóan nem létezhet „változata”. „Vázlat” ezzel szemben szerinte minden olyan írott dokumentum, amely nem tartalmaz utalást a megszólaltathatóságra, és így nem egymásra következésen alapuló rend uralja, „mű” pedig az a szimbolikus rendjében lehatárolható játéktér, amelyben a vázlatok és a szövegek keletkezése és értelmezése történik.

Gunter Martens szövege amellet, hogy a „szövegkritika” szóösszetétel elemeinek összefüggő történeti áttekintését nyújtja, Thomas Bein írásához hasonlóan a szövegkiadói tevékenység gyakorlati oldaláról közelíti a szövegkritikusi műveletekhez. Felfogásában a „szöveg mint történeti dokumentum megőrzése és továbbadása” a szövegkritikus feladata. Ez számára a szövegkiadásokat sokáig uraló, többféleképp is megnyilvánuló „autenticitás”-kényszertől való megszabadulást jelenti. Ez szabadíthatja fel azt a játékot, amelyben a kritika alá vont szöveg egyszerre tárgya és alanya a szövegkritikusi munkának. Érvelése nyomán a kritika tárgyát képező szöveg így nem pusztán előállítandó szöveg lesz, amelyet valamilyen eszményi állapothoz kellene közelíteni az előállítás során, de nem is egy rögzített ideális állapot, amely mintegy cselekvőleg beleszól a szöveg-megállapításba, hanem egy reflexív tevékenység terepévé válik.

James Zetzel tanulmánya arra a kérdésre keresi a választ, hogy az antik szövegek hagyományozódása során melyek voltak azok a – némi bevallott nagyvonalúsággal a „vallási”, illetve „retorikai” kategóriák alá rendezett – tényezők, amelyek a szövegek másolás során való módosulását előidézték. Az írás annak a jól ismert szövegkritikai ténynek a kultúrtörténeti távlatokkal rendelkező szövegtörténeti kiaknázását nyújtja, hogy minél tudatlanabb egy szövegmásolást végző írnok, tehát minél kevésbé érti „valahogyan” a szöveget, hibái annál könnyebben emendál-

hatók: a kérdés itt inkább éppen az „okosabb” *scriptorokra* és az általuk képviselt vallási, ideológiai, nyelvi, stilisztikai stb. előítéletekre vonatkozik, amelyek alapján akár tudatosan, akár tudattalanul módosításokat eszközöltek a szövegeken. A szerző megállapításaiból – s éppen ezért került ez az írás a gyűjteményünkbe – kiolvasható egyrészt annak a története, ahogyan a tudományos értelemben vett szövegkritika mintegy megörökl bizonyos diszpozíciókat a szöveghagyományozás korábbi, nem tudományos vagy nem modern értelemben tudományos képviselőitől, másrészt az a közismert tény, hogy az antik művek szövege egy bizonyos elemi szinten voltaképp – a szövegkonstitúció értelmében – „megállapíthatatlan”, távlatos történeti keretek között nyer új megvilágítást.

Gregory Nagy tanulmánya a homérosi szöveg „többszörözésének” történeti okait tárgyalja, mint fentebb szó esett róla, egy, az új filológiát évtizedekkel megelőző kutatási irányt (a Parry–Lord-elméletet a homérosi költészet szóbeli keletkezéséről) folytat immár a filológiai reflexió hatásaitól sem mentesen, a digitális filológiai kezdeményezések összefüggésében. Nagy írása az egyik legrégebbi „filológiai kérdést”, az ún. homérosi kérdést problematizálva – pontosabban historizálva – a viszonylag „képlekeny” szövegtől a viszonylag „megszilárdult” szövegig vezető folyamat szakaszait vázolja fel, mindeközben, a filológiát filológiai problémaként tárgyalva, betekintést nyújt azokba az implicit szövegfogalmakba (a lejegyzéstől a költői *performance*-hoz használt partitúráig), amelyek a homérosi eposzok ókori alakulástörténetét meghatározták. A szövegvariancia ebben a megvilágításban olyan jelenségként tűnik fel, amelynek az (ókori) filológiai tevékenység nemcsak redukálja, hanem elősegítője is volt.

Manfred Fuhrmann írása a recepcióesztétika felől közelíti a német irodalom kiadásának kérdéséhez, mindenekelőtt a kommentár problémájának kontextusában, hogy ti. mit, hogyan és milyen mértékben szükséges az olvasónak a nemzeti klasszikusok szövegeiből magyarázatokkal világossá tenni. Az elegáns esszé abból a szituációból indul ki, amelyben a klasszikus polgári műveltség, tehát egy meghatározott befogadói réteg közös tudáshorizontjának megszűntével az irodalmat találjuk, s amelyre a kiadástudománynak is válaszokkal kell rendelkeznie. A kérdésfeltevésre adott válasz szerint meg kell különböztetni a költői szövegek „elsődle-

ges” és „másodlagos homályosságát”, melyek közül az első a költészet inherens tulajdonsága, míg a második a befogadót a szövegtől elválasztó kulturális távolság, s a kommentár feladata ez utóbbi áthidalása, tehát a másodlagos homályosság kiküszöbölése lenne. *Gunter Martens* tanulmánya, mely részben vitába száll a Fuhrmannéval, e megkülönböztetés elméleti lehetetlenségét mutatja ki, ami persze nem feltétlenül jelent egyet a fuhrmanni elvek gyakorlati használhatatlanságával. Martens felfogása szerint az irodalmi szöveg eleve, keletkezése pillanatában eltérő távolságra van a különféle potenciális befogadóktól, és az idegenség bizonyos foka, mely egyes olvasók számára akár másodlagosnak, az „eredeti” olvasóközönség számára nem létezőnek tűnik fel, könnyen lehet akár szándékos esztétikai hatáseffektus következménye (pl. dialektusok, szociolektusok használata), miközben a térbeli, időbeli vagy kulturális távolság okozta idegenségtől sem kell feltétlenül az esztétikai hatáskeltés lehetőségeit megtagadni. Martens kitér a különféle kommentártípusok diszkurzív megoldásaira, s nem hagyja említetlenül azt a jelenséget sem, amikor a kommentár az irodalmi szöveg olyan „üres helyeit” kívánja pótlólagos információkkal kitölteni, melyek pedig az olvasó imaginatív közreműködését provokálnák, de e közreműködés megakadályozásával hozzájárulhatnak az olvasó feletti „gyámkodáshoz”. A Fuhrmannéhoz hasonlóan normatív megközelítéssel élő tanulmány perspektívájában az egyértelmű jelentéstulajdonításoktól tartózkodó, az olvasónak a jelentések pluralitásához való hozzáférés lehetőségét meghagyó kommentár válik az elsősorban követendő példává.

Don Fowler, aki a 20. század utolsó két évtizedében a posztmodern klasszika-filológia legnagyobb hatású alakja volt, a kommentárt a filológia – mindenekelőtt, de nem kizárólag a klasszika-filológia – modelljeként tárgyalja nagyszabású tanulmányában, mely a bölcsészeti informatika hőskorában íródott, s ennek megfelelő optimizmussal viseltetik a hipertextuális kommentár kooperativitása, modifikálhatósága és rekonfigurálhatósága iránt, mely lehetővé teszi, hogy egy-egy lemma különféle kontextusokba kerülve, különféle formában és terjedelemben szolgálja a felhasználók eltérő igényeit. Az elektronikus médium lehetőségei kapcsán Fowler áttekinti a kommentálás és kommentárhasználat elméleti és történeti kérdéseit, különös élességgel reflektálva a kommentárnak

a filológiai üzemben mint szociológiai mezőben betöltött funkciójára – például a kommentátorok közti versengésre (ki talál több párhuzamot, ki kit idéz stb.) –, illetve ettől sem függetleníthető diszkurzív és formai (tipográfiai) meghatározottságainak az olvasást, illetve a filológiai munkát determináló természetére, kitérve a Chartier által artikulált könyvtörténeti összefüggésekre is, eljutva azon esetekig, amikor a kommentár, előtérbe helyezve magát, mintegy át kívánja venni az uralmat nemcsak az olvasás, de a kommentált főszöveg felett is.

Chistina Shuttleworth Kraus alapos tanulmánya, mely Fowler írásának továbbgondolásaként is olvasható, a „mit tesz a kommentár a szöveggel?” kérdésfeltevésből kiindulva szisztematikusan tekinti át a klasszika-filológiai kommentárírás elméleti kérdéseit, különös tekintettel tehát a filológiai műveletek kérdésére, amelyek alapvetően határozzák meg a kommentárhasználó befogadói tapasztalatát. Erős hangsúlyt fektet a kommentár típusainak és szerkezetének kérdésére, mely erős befolyással van a kommentár használatának mikéntjére; a szöveg kommentár általi tagolására, hogy ti. mely elemeit lemmatizálja (s ezáltal tekinti filológiai problematizálásra érdemesnek), illetve melyeket hanyagolja el a kommentátor; hogy, ettől sem függetlenül, a kommentárok miként viszonyulnak egymáshoz, mennyire hivatkoznak egymásra, s mennyiben céljuk a kommentált szöveget a szövegpárhuzamok bőségével (*copia*) elárasztani.⁵⁷

Walter Haug, a kultúratudományos összefüggésben is ismert⁵⁸ jelentős német középkortudós tanulmánya a nem tudományos kommentárok története felől közelíti meg a kommentár diszkurzív mintáinak problémáját: késő antik és középkori exegetikai pozíciókat vizsgál, a kommentár kombinatorikus működését elemezve. Az írás jelentős hozzájárulás a középkori szöveghagyomány működésének a kommentár és az értelmezés felőli megvilágításához, különös tekintettel arra, hogy kimutatja

⁵⁷ A *copia* Hans Ulrich Gumbrecht eredetileg a Fowler cikkét is tartalmazó *Aporemata*-kötetben szereplő, majd filológia-könyvében is szereplő kommentár-fejezetének központi fogalma (*Fill Up Your Margins! About Commentary and copia*).

⁵⁸ Vö. *Walter Haug*, „Irodalomtudomány mint kultúratudomány?”, ford. KRICSFALUSI Beatrix = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Budapest, 2005, 167–198, valamint lásd Gerhart von Graevenitz választát és Haug viszontválasztát ugyanebben a kötetben.

azokat a mechanizmusokat, amelyek révén az értelmezett szöveg az értelmezés és főként az értelmező szubjektum szolgálatába áll, és amelyek segítségével a kommentátor egy egyetemes jelrendszerben oldja fel a szöveg értelmezését. A nem tudományos kommentálás Haug által ki-mutatott diszkurzív technikái könnyedén összevethetők azokkal az el-járásmódokkal, amelyekkel a diszciplínává vált filológiai kommentár „bekebelezi” a szöveget a fent ismertetett metafilológiai vizsgálódások tanúsága szerint.

Heinz Schlaffer könyvének a filológiai megismerésről szóló fejezete abból a meggyőző állításból indul ki, hogy a filológia nem születhetett volna meg a költői alkotásra vonatkozó filozófiai alapú teoretikus reflexió, azaz a poétikai elmélet nélkül: az antik görög gondolkodásban a poétika szolgáltatta a szövegek gondozásához, kategorizálásához és archiválásához szükséges kategóriákat. A filológia archeológiáját vizsgáló tanulmány a filológiai kérdezésmódot konstituáló eszmetörténeti és kulturális fel-tételeket tekinti át egy elegánsan nagyvonalú történeti ívben, a modern filológiák kialakulását is történeti reflexióban részesítve. A filológia pa-radigmájaként ez az írás is a kommentár műfaját mutatja fel, különös te-kintettel a filológiának elsősorban éppen a kommentár diszkurzív teré-ben kialakuló „köztes nyelvére” (*philologische Zwischensprache*), amely egyfajta átmeneti nyelvet képez a költői és a tudományos nyelvhasználat között, s ennyiben a filológia eredendően közvetítő természetének nyelvi manifesztációjaként ragadható meg.

A szerkesztők

Bibliography

„Előszó. A filológia mint kulturális gyakorlat” = *Metafilológia 1.*, szerk. DÉRI Balázs – KELEMEN Pál – KRUPP József – TAMÁS Ábel, Ráció Kiadó, Budapest, 2011, 9–44.